

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie

Jindřich Bečvář; Martina Bečvářová

Josef František Smetana, fyzik, astronom, historik, básník

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, Vol. 67 (2022), No. 2, 78–115

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/150447>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 2022

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library*
<http://dml.cz>

Josef František Smetana, fyzik, astronom, historik, básník

Jindřich Bečvář, Martina Bečvářová

Abstrakt. Josef František Smetana (1801–1861), profesor plzeňského filozofického ústavu a gymnázia, byl přírodovědcem, historikem a básníkem. Patřil k premonstrátské kanonii v Teplé, jméno Josef bylo jeho řádovým jménem. Byl výraznou osobností Plzně a širokého okolí, vlastencem a buditelem. V řadě směrů navázal na aktivity Josefa Vojtěcha Sedláčka, svého staršího kolegy a přítele. Vyučoval fyziku, přírodovědu a češtinu, sepsal učebnice historie, astronomie a fyziky. Většina jeho básní byla zveřejněna až počátkem 20. století, některé zůstaly v rukopisech.

Smetanovo dětství a studia

František Smetana se narodil 24. března 1801 ve Sviništanech, které leží nedaleko České Skalice, mezi Jaroměří a Náchodem. Jeho otec Josef Smetana (1768–1810) byl zahradníkem na panství vévodů kuronských. S manželkou Valburgou (Barborou) rozenou Killingerovou měl šest dětí: Johana Terezie (1797–1831), Josefa (*1799), František (1801–1861), Marie (*1803), Anna Karolina Josefa (*1805) a Eduard Jan (1807–1876).¹ Bratr Eduard Jan, výborný hudebník, zejména houslista, byl v letech 1826 až 1840 učitelem v České Skalici a později řídicím učitelem v Úpici.

V řadě pramenů (počínaje nekrologem ve Světozoru z roku 1861) je jako datum Smetanova narození uveden 11. březen 1801. Stejně datum je i na jeho hrobu, na pomníku v Plzni i na pamětní desce ve Sviništanech. I Smetana uváděl toto datum jako den svého narození, v Plzni se 11. března 1851 slavily jeho padesátiny. Podle zápisu v matrice se však Smetana narodil 24. března 1801. Omyl patrně vznikl při vystavování křestního listu, kdy farář jako datum narození omylem uvedl číslo domku, v němž se Smetana narodil. Na chybné datum Smetanova narození upozornil již roku 1861 článek *Ze Sviništan, 12. března. (Requiem za Smetanu.)* podepsaný P. A. L., v němž je uvedeno: *Nahledl jsem do matriky a našel jsem, že Smetana nikoliv 11. března . . . , nýbrž dne 24. března 1801 v nynějším panském dvoře se narodil.*²

Elementární vzdělání získal František Smetana v nedalekém Velkém Třebešově, kam ze Sviništan každý den docházel. Když mu bylo devět let, jeho otec 22. května 1810

Článek vznikl přepracováním textů J. Bečvář: *Osudem pronásledovaný Josef František Smetana a jeho předchůdce Josef Vojtěch Sedláček a Josef František Smetana vybočující z řady*, s. 33–63, 84–97 z [10].

¹Viz matrika Sviništany 1794–1853.

²Viz Čas 2 (1861), č. 65 z 16. 3., s. 3.

JOSEF FRANTIŠEK SMETANA

Obr. 1. Portrét Josefa Františka Smetany (Převzato ze [7]. Autorem rytiny je Alois Řeháček (1830–1903), oblíbený rytec, který pracoval pro časopisy *Humoristické listy* a *Zlatá Praha*. Rytina vznikla v 50. letech 19. století.)

zemřel,³ matka Valburga se poté s dětmi přestěhovala do nedalekých Chvalkovic k Františku Smetanovi (1777–1857), mladšímu bratrovi svého zemřelého manžela,⁴ který byl v letech 1808 až 1818 nájemcem pivovaru v Chvalkovicích. Byl mimořádně schopný, a proto byl vrchností respektován. Roku 1818 odešel do Nového Města nad Metují, kde si pronajal panský pivovar, a roku 1823 přešel jako sládek do panského pivovaru v Litomyšli. Malý František docházel i z Chvalkovic do školy ve Velkém Třebosově, i když to bylo podstatně dál než ze Svinišťan. Po třech letech strýc rozhodl, že se dospívající František bude dále vzdělávat. Strýc měl pro talentovaného Františka pochopení. Sám ve dvou letech osiřel a pomáhali mu jeho starší sourozenci. V mládí opustil rodnou Sádovou u Hradce Králové, vyučil se bednářem a vydal se do světa, kde získal značné zkušenosti jako sládek. Pak začal vařit pivo, obchodovat s alkoholem a podnikat jako hostinský. Byl velkým vlastencem a podporovatelem umění.

V letech 1814 až 1819 tedy František s podporou strýce studoval na gymnáziu v Hradci Králové. Velmi krátce se tam setkal s Václavem Klimentem Klicperou, studium v Hradci Králové ukončil ve stejném roce, kdy tam Klicpera nastoupil.⁵ V prvním

³V komentáři k básni *Památce otce mého* ([30], s. 49–52) Smetana uvedl, že otec zemřel 20. 5. 1810. V matrice je však datum 22. 5. 1810 (matrika Svinišťany 1794–1853).

⁴Byl to otec Bedřicha Smetany (1824–1884), který se však narodil až v Litomyšli.

⁵Václav Kliment Klicpera (1792–1859), spisovatel, zakladatel českého dramatu, vyučoval v letech 1819 až 1846 v Hradci Králové a poté působil na Akademickém gymnáziu v Praze.

ročníku měl určité studijní problémy, neboť neuměl dobře německy. Od druhého ročníku již byl nejlepším ve třídě, byl opakovaně vyznamenáván a zapisován do *Zlaté knihy*. Později s nadsázkou říkal, že jako premiant byl „prvním Klicperovým žákem“. Jeho spolužákem a přítelem na gymnáziu byl František Škroup (1801–1862), který se stal hudebním skladatelem a dirigentem.⁶

Po absolvování gymnázia studoval Smetana v letech 1819 až 1822 na Filozofické fakultě pražské univerzity, kde poznal Josefa Jungmanna, s nímž ho pak pojilo celoživotní přátelství.⁷ Ve všech předmětech byl opět premiantem, navštěvoval i nepovinné hodiny českého jazyka. V letech 1821 až 1823 a 1824 až 1826 studoval na teologické fakultě v Praze, kde se připravoval na dráhu kněze.⁸ Po celou dobu studia byl jako vynikající žák osvobozen od školného.

Premonstrát Josef František Smetana

Na podzim roku 1823 odešel František Smetana do premonstrátského kláštera v Teplé a 19. října započal noviciát. Řádový slib složil 23. října 1825, přijal řádové jméno Josef. Roku 1826 ukončil studium teologie a 14. srpna 1826 byl vysvěcen na kněze. Od podzimu roku 1826 až do roku 1829 pravděpodobně pobýval v klášteře v Teplé a připravoval se na své budoucí kněžské a učitelské poslání.

Podle některých pramenů studoval v následujících letech fyziku a přírodovědu ve Vídni. Zapsán ke studiu však nebyl ani na vídeňské univerzitě, ani na vídeňské technice, a to ani jako mimořádný student. Pokud opravdu ve Vídni byl, mohl snad navštěvovat nějaké přednášky jako host se souhlasem příslušných profesorů.

Poměrně krátkou dobu, od roku 1829 do roku 1831 byl kaplanem ve městě Úterý, v rodišti Karla Kašpara Reitenbergera (1779–1860), který byl v letech 1812 až 1827 opatem tepelského kláštera.⁹ Město Úterý tehdy příslušelo k panství kláštera Teplá. Smetana se v Teplé i v Úterý poctivě připravoval na kariéru středoškolského profesora, k níž byl řádem nasměrován. Roku 1831 složil zkoušky z přírodovědy a z matematiky, které ho opravňovaly k působení na středních školách.

Profesorem filozofického ústavu v Plzni. Pod Sedláčkovým vlivem

Roku 1831 začal Josef František Smetana působit na plzeňském filozofickém ústavu, který byl „nástavbou“ místního šestiletého gymnázia. Nastoupil jako suplent, ale již od roku 1832 byl řádným profesorem fyziky a přírodovědy. V Plzni měl dva starší

⁶Roku 1834 zazněla poprvé na divadle Škroupova a Tylova píseň *Kde domov můj*.

⁷Josef Jungmann (1773–1847), významný český jazykovědec, spisovatel a překladatel, byl od roku 1815 prefektem Akademického gymnázia v Praze. Vyučoval češtinu též na Filozofické fakultě pražské univerzity.

⁸V akademickém roce 1821/1822 studoval na filozofické fakultě pouze češtinu.

⁹Smetana si opata Reitenbergera velmi vážil, byť jeho éru zažil jen krátce, neboť opat byl roku 1827 poslán do exilu do premonstrátského kláštera ve Wiltenu nedaleko Innsbrucku. O prázdninách roku 1838 ho s kolegou Alfrédem Franzem Zuchtem (1797–1848) ve Wiltenu navštívil. Viz B. Grassl: *Reise Zweiter Pilsner Professoren nach Tirol zum Besuche der Tepler Prälaten Reitenberger in seiner Oerbannung*, Pilsner Tagblatt 32 (1931), č. 54 z 23. 2., s. 3, č. 55 z 24. 2., s. 3, č. 56 z 25. 2., s. 4, č. 57 z 26. 2., s. 3. Smetana jako jeden z mála premonstrátů měl odvahu navštívit potrestaného a zavrženého opata.

kolegy, kteří byli nejen zkušenými pedagogy, ale i významnými odborníky a všeobecně uznávanými osobnostmi. Byli to Josef Stanislav Zauper (1784–1850), proslulý klasický filolog, který působil na plzeňském gymnáziu od roku 1809, a Josef Vojtěch Sedláček (1785–1836), který přišel na plzeňský filozofický ústav o rok později.¹⁰

Smetana učil zejména fyziku, jeho zájmy však byly velmi široké – zajímal se nejen o přírodovědu, fyziku, astronomii, ale i o historii. Pod Sedláčkovým vlivem a s jeho podporou začal rozvíjet řadu vlasteneckých a buditelských aktivit (český jazyk, české divadlo, vzdělávání, sepisování učebnic a článků).

V první polovině třicátých let byl Smetana – podobně jako Sedláček – víceméně loajální církvi i vrchnosti. Se Sedláčkem se roku 1832 svými ódami připojili k oslavné kolektivní publikaci *Hlasy vlastenců ke dni 1. března 1832 na památku čtyřicetiletého slavného panování g. m. císaře a krále Františka I.* Roku 1836 přispěl Smetana další oslavnou ódou do souboru básní *Hlasy Duchowenstwa k Gegich cjs. král. Majestátům, Ferdinadowi a Marii Anně při slavnosti korunování.* Editoval ji Václav Michal Pešina rytíř z Čechorodu (1782–1859), kanovník chrámu Páně sv. Víta, český kazatel a redaktor Časopisu pro katolické duchovenstvo. O dva roky později Smetana svou básní *Krásně wjtěžný na čele hrdinském. . .* obohatil publikaci *Hlasowé duchowenstwa k slawnému dosednutí na stolec arcibiskupský u sw. Wjta w Praze, geho knjžecj milosti neydůstognějšho a wysoce urozeného pána, pana Aloysia Josefa, swobodného pána Schrenka z Notzingu.* Čtvrtou oslavnou ódu sepsal roku 1839, kdy do Plzně přijel Karel hrabě Chotek z Chotkova a Vojnína (1783–1868), nejvyšší purkrabí království českého. Sepisování oslavných ód bylo u Smetany – na rozdíl od Sedláčka – více méně okrajovou záležitostí. Svoji pozornost obracel od počátku svého pedagogického působení v Plzni zcela jiným směrem.

Po úspěšně složených rigorózních zkouškách převzal 18. listopadu 1834 ve staroslavné aule pražské univerzity diplom doktora filozofie. Jeho přítel Sedláček se této slavnostní akce účastnil.

Roku 1835 se Smetana stal přispívajícím členem *Wlastenského Museum*, o rok později členem sbírajícím. Koncem roku 1835 přispěl svou básní k oslavě, na níž byla Sedláčkovi předána medaile od císaře Ferdinanda.¹¹

Po Sedláčkově boku působil Smetana na filozofickém ústavu necelých pět let. V únoru roku 1836 totiž Sedláček zemřel. Smetana publikoval žalozpěv *Na památku Wogtěcha Sedláčka*, k němuž připojil nekrolog.¹²

Aktivity plzeňské vlastenecké společnosti Sedláčkovou smrtí značně utrpěly. Smetana převzal výuku češtiny a velmi rychle se stal hlavním organizátorem české plzeňské společnosti. Snažil se, podobně jako dříve Sedláček, vzdělávat a kultivovat českou společnost.

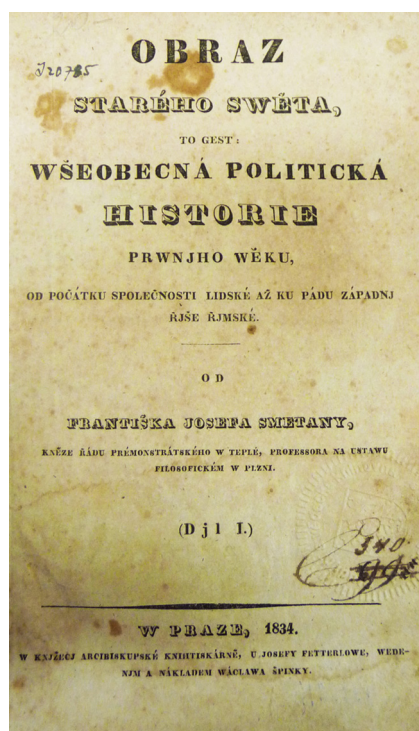
¹⁰O plzeňském gymnáziu, filozofickém ústavu, Zauperovi a Sedláčkovi viz [1] a [2].

¹¹*S trůnu sestoupil welemocna Titus*, in *Ozwěna citu bratrských při slawném ozdobenj Wogtěcha Sedláčka, doktora filosofie, na ústawu filosofickém w Plzni profesora a t. d. Zlatým penjzem čestným Roku 1835*, Praha, 1835, 2 listy.

¹²*Na památku Wogtěcha Sedláčka. Žalozpěv. Nekrolog*, Časopis pro katolické duchowenstwo 9 (1836), s. 157–160.

Historie – Obraz starého světa

Velkou Smetanovou láskou byla historie, studoval ji se zaujetím. Nezanedbatelnou energii věnoval sepsování rozsáhlé učebnice světových dějin. Roku 1834, ještě za Sedláčkova života, vydal její první svazek nazvaný *Obraz starého světa, to jest: Wšeobecná politická historie prwnjho wěku, od počátku společnosti lidské až ku pádu západnj řjše Řjmské* [18], který připsal Josefu Jungmannovi. V krátké době chtěl vydat druhý a třetí svazek. Ty však pozastavila cenzura pro autorovy svobodomyšlné myšlenky (*freisinige Ideen*). Smetana se odmítl podrobit, nechtěl své texty upravovat podle požadavků cenzury, vydání druhého a třetího svazku raději odložil na neurčito. Toto principiální stanovisko k cenzuře předznamenalo jeho pozdější postoje.

Obr. 2. Titulní list Smetanovy knihy *Obraz starého světa* (exemplář je uložen ve Studijní a vědecké knihovně Plzeňského kraje (sign. J20785))

V následujících letech Smetana zveřejnil několik článků z obecné historie, které souvisely s jeho třídílným spisem o obecné historii. V Časopisu Českého museum vyšly roku 1835 jeho články *Bog Fridricha Barbarossy s Milánskými* a *Kleopatra*,¹³ v Časopisu pro katolické duchovenstvo se v letech 1839 až 1841 objevil jeho dlouhý článek *Taženj křížácká od roku 1093–1100*, roku 1841 stať *Wjtězstwj Čechů nad Tatary roku*

¹³Časopis Českého museum 9 (1835), svazek 2, s. 141–152, resp. svazek 4, s. 353–366.

1241 ku šestsetleté památce¹⁴ a ve stejném roce v časopisu Wlastimil článek *Zlomky z udalostj věku střednjho*.¹⁵

Smetanův článek *Bog Fridricha Barbarossy s Milánskými* byl znovu otištěn ve dvou vydáních (1851 a 1872) knihy *Malý výbor z veškeré literatury české* Františka Ladislava Čelakovského (1799–1852), jeho článek z časopisu Wlastimil vyšel pod mírně modifikovaným názvem *Zlomky z historie středověké* ve druhém a třetím vydání (1845 a 1846) proslulé knihy *Slowesnost aneb Náuka o výmluwnosti prosaické, básnické i řečnické se sbírkau příkladů w newázané i wázané řeči* Josefa Jungmanna.

Je osvěta nebezpečná církvi a státu?

Roku 1835 Smetana publikoval v Časopisu pro katolické duchowenstwo dlouhou stat nazvanou *Zdali gest oswěta lidu obecného nebezpečná cjrkwí a státu?* [19], v níž se snažil ukázat, jaký význam má vzdělanost pro společnost, pro církve i pro stát. Snažil se zdůvodnit, že osvěta není nebezpečná ani státu ani církvi, že vede k všeobecnému pokroku, že vzdělání pomáhá člověku uvědomit si smysl občanských, náboženských i mravních povinností, že ho vede k jejich uvědomělému a zodpovědnému plnění, že v žádném případě nenavádí ke vzpurnosti a nesvědomitosti. Snažil se vyvracet představy, že nezdělaný člověk se snáze poddá vrchnosti a že by církve i stát byly šťastnější při menší osvětě. Otázkou je, zda si to Smetana opravdu myslel.

Nejprve poukázal na to, že osvěta je obviňována ze všech problémů současné doby, že prý vedla mimo jiné k francouzské revoluci a jejím důsledkům. Polemizoval s názory, že nezdělaný člověk je oproti vzdělanému poslušný, neprotiví se vrchnosti, spokojí se s málem a je pro církve i pro stát užitečnější než člověk vzdělaný. Odmítal názor, že by církve a stát byly „šťastnější“ při menší osvětě, argumentoval řadou příkladů z historie. Ukazoval, jak hrozné byly války v dobách, kdy byla osvěta minimální. Zdůraznil, že nezdělaný a pověřivý člověk správně nechápe ani smysl zповědi a rozhrěšení:

... páchagjc tjm hogněgšj neprawosti, čjm snadněgšj se myslí powěřčiwé zdá smjřenj rozhněwaného Boha. „Wyzpowjdam se a gsem zase čistj, dám na mši swatau, pŭgdu na pauť k Panně Marii, ona se za mne přimluwj, pohne k milosrdenstwj Syna swého. Konečně pak, gen když na smrtelném loži rozhrěšenj obdržjm, spasenj předce dosáhnu.“ ([19], s. 251–252)

Rozepsal se i o fatálních důsledcích pověřivosti a náboženského fanatismu, poukázal na pronásledování kacírů:

Gakých ukrutenstwj fanatismus nábožný gen po vlasti našj, zwláště we wálkách husitských, natropil, dosti známo gest...

Každý ginák smeyšlegjcj co kacjř ukrutně stjhan, za žiwa pálen, a často i s newinnau rodinau swau wyhlazen. Wálky proti kacjřům s gakau ukrutnostj wedeny byly, giž surchu řečeno, odpor rostl utlačovánjm, kacjrstwo se množilo tjm wjce a tjm neustupněgi stálo na swém, čjm ukrutněgi stjháno bylo...

¹⁴Časopis pro katolické duchowenstwo 12 (1839), s. 78–96, 434–452, 709–727, 13 (1840), s. 318–331, 14 (1841), s. 51–61, resp. 14 (1841), s. 678–689.

¹⁵Wlastimil. Přjtel oswěty a zábawy 2 (1841), díl II, s. 228–247.

...mnozy pautníci ty neyhoršj ohawnosti páchali w té myšlénce, že pautj všeecka wina se smaže, a Albert Stadenský prawj: „Nikdy gsem žádného nespatrił, kdo by se byl z pautj ze země swatě polepšenj nawrátil.“ ([19], s. 257, 417, 418)¹⁶

První část svého článku zakončil slovy oslavujícími osvětu:

Oswěta teprw otewřela důstogenstwuj lidského chrámy, rozrážela hanebná pauta poroby, uwedla wěčná osob práwa do společnosti lidské, pod gegichž praporem swatým wykwétati počaly země barbarstwujm prwé potlačené, a radostně wyrůstati na nich národů domácj blahost. ([19], s. 260)

V závěru druhé části článku zdůraznil roli učitelů pro osvětu lidu:

Rozum a wíle w sauzwuk má se uwésti wespolek, a obě podržditi rozumu neygasnějšjmu a wíli neyswětějšj. To hlawnj všeho oswěcowánj mrawnjho i nábožného aučel, w tom prawá oswěta lidu záležj, o nižto učitelowé geho pracowati magj. ([19], s. 426)

Je možné, že touto úvahou „o osvětě lidu obecného“ Smetana reagoval na problémy, které měl s vydáním druhého a třetího dílu své velké učebnice světové historie. Snad se pokoušel přesvědčit vrchnost o všeobecné užitečnosti vzdělání, snad se snažil v obecné rovině odůvodnit bezpředmětnost námitek cenzury a podpořit necenzurované vydání svých pozastavených svazků. Není vyloučeno, že ho k sepsání tohoto dlouhého článku motivoval Sedláček, který všemi silami podporoval vzdělávání a osvětu.

Čtyřicátá léta, postupná proměna názorů, vzdělávání

Smetana se roku 1840 v Plzni zasloužil o vznik české nedělní průmyslové školy. Vzal si na starost vzdělávání řemeslníků, učňů, tovaryšů, mistrů, přednášel jim česky o nedělních odpoledních a své přednášky doprovázel různými pokusy. Současně organizoval sbírky na podporu pražské průmyslové školy.¹⁷ Plzeňská nedělní škola brzy pro nedostatek financí zanikla.

Připomeňme, že *Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách* založená roku 1833 zřídila roku 1837 v Praze první nedělní průmyslovou školu v Čechách. Sídlila v budově Jednoty v Rytířské ulici. Vzhledem k velkému počtu přihlášených se vyučovalo v Klementinu a v budově techniky v Husově ulici. Vzdělávání mělo formu kursů, některé doplňovaly všeobecné vzdělání, jiné měly konkrétní tematické zaměření (strojírenské, zemědělské atd.), které mnohdy záviselo na profesním zaměření těch, kdo byli ochotni bezplatně vyučovat.¹⁸

V letech 1840 až 1843 měl profesor Smetana v Plzni na starosti svého bratrance Bedřicha, který měl značné problémy se studiem. V letech 1833 až 1840 studoval na gymnáziích v Jindřichově Hradci, Jihlavě, Německém (Havlíčkově) Brodě a v Praze.

¹⁶ Albert ze Stade (13. století) byl opatem benediktinského kláštera ve Stade (leží asi 45 km západně od Hamburku), později se stal františkánem. Jeho kronika *Annales Stadenses* sahá až do roku 1256.

¹⁷ Viz A. B.: *Průmyslová škola w Plzni*, Kwěty 7 (1840), č. 18 z 30. 4., s. 141–143.

¹⁸ Viz např. J. Bečvář: *Historie českého odborného školství, I. díl. První průmyslová škola – Betlémská*, Stavitelství. Časopis stavebních inženýrů, techniků a podnikatelů 6 (2012), č. 9, s. 68–71.

Pod dohledem svého „strýčka“, jak mu říkal, své studium v Plzni 6. srpna 1843 přece jen dokončil, i když s velkými problémy.¹⁹ Bedřich Smetana si pomoci svého bratrance nesmírně vážil, po letech se prý při své návštěvě Plzně zastavil u Smetanova pomníku, sňal klobouk, postál chvíli u sochy jako věřící u svatého obrázku a ke svým přátelům pronesl: *... tento šlechetný a osvícený člověk včera večer v divadle mi chyběl. Nebýt jeho ochrany a přímluvy, sotva bych byl dnes skladatelem „Prodané nevěsty“.*²⁰

Na počátku čtyřicátých let zřídil Josef František Smetana z dobrovolných příspěvků veřejnou čítárnu a knihovnu na plzeňském Lochotíně. Umožňovala četbu českých časopisů, zábavných i vzdělávacích knih. Bohužel brzy zanikla pro nedostatek financí a nezájem čtenářů, k němuž přispělo i to, že Lochotín byl přeci jen daleko za městem.²¹ Při jednom z večerních návratů z Lochotína v prosinci roku 1844 spadl Smetana v místních sadech za šera na kamenné sedátko a rozbil si hlavu.²² Pět týdnů musel ležet, ošetřovala ho jeho sestra s manželem, vypomáhali i studenti. Naštěstí se brzy vzpamatoval, což potěšilo jeho spolupracovníky, současné i minulé studenty.²³

Roku 1845 založil Smetana pro studenty i pro veřejnost českou knihovnu při filozofickém ústavu. Každou sobotu půjčovala kvalitní českou literaturu, kterou Smetana, jeho přátelé, studenti i žáci obětavě kupovali z vlastních prostředků.²⁴ Po Smetanově smrti se knihy staly součástí gymnaziální knihovny.

Prázdninové cesty, Smetanovi přátelé

Smetana se o prázdninách stýkal s přáteli, na svých cestách se rád účastnil společenského života. Pravidelně navštěvoval Jana Jindřicha Marka a spolužáky Karla Aloise Vinařického a Filipa Čermáka.

Jan Jindřich Marek (1803–1853) byl český obrozenecký kněz a spisovatel, který byl známý též pod literárním pseudonymem Jan z Hvězdy. V letech 1814 až 1821 studoval na gymnáziu a filozofickém ústavu v Plzni, kde byl oblíbeným Sedláčkovým žákem. Ve studiu pokračoval na pražské univerzitě, později se stal knězem. Od roku 1826 působil v Horním Stupnu, Kralovicích, Plasích, Kozojedech a opět v Kralovicích. Je autorem oslavného dvoulistu *Slowa vlastenců plzeňských k slavnosti připnutj zlaté čestné medaille geho důstognosti pánu panu Josefowi Wogtěchowi Sedláčkowu... roku 1835*, jednoho ze Sedláčkových nekrologů a *Elegie při prunjm nawštjvenj hrobu Sed-*

¹⁹Studium Bedřicha Smetany v Plzni připomíná pamětní deska od Jana Štursy (1880–1925), která je od roku 1924 na budově bývalého gymnázia, a socha od Aloise Sopra (1913–1993), která stojí od roku 1978 v Kopeckého sadech.

²⁰Viz *Vděčný Smetana*, Český západ. Illustrovaný týdeník křesťansko-sociální 17 (1924), č. 11 z 13. 3., s. 3.

²¹Viz L. Silovský: *Když blesk trefil knihovnu* [17], s. 42–43.

²²Viz *Z Plzně (Truchlivá událost)*, Kwěty 11 (1844), č. 151 ze 17. 12., s. 603; *Malá zpráva*, Kwěty 11 (1844), č. 154 z 24. 12., s. 616.

²³Viz *K Uzdravení Weleučného, Důstojného Pána, Pana Františka Josefa Smetany, doktora filosofie a profesora fyziky na ústavu filosofickém v Plzni, etc. Od wděčných Jeho žáků na universitě Pražské r. 1845*, Praha, 1845, 2 listy. Smetanovo poděkování viz *Mé díky!*, Kwěty 12 (1845), č. 20 z 15. 2., s. 80. Viz též článek *Z Plzně. (Slavnost po uzdravení prof. Smetany.)*, Kwěty 12 (1845), č. 23 z 22. 2., s. 91–92 (s básní J. J. Marka). O úrazu viz též L. Silovský: *Smetanův lochtotínský pád* [17], s. 120–122.

²⁴Viz -něk.: *Nová knihovna w Plzni*, Kwěty 13 (1846), č. 3 z 8. 1., s. 12; Maximilian W.: *Z Plzně*, Kwěty 13 (1846), č. 19 z 14. 2., s. 76.

láčkova. Jeho verše *Česká píseň* zhudebnil Bedřich Smetana. Josef František Smetana a Jan Jindřich Marek se pravidelně stýkali. Marek za ním často jezdil do Plzně, například 7. února 1844 se tam zúčastnil plesu.²⁵ Dne 30. dubna 1845 byli oba v Plasích jako svědkové na svatbě svého přítele Václava Jaromíra Picka (1812–1869), úředníka a básníka, autora textu písně *Čechy krásné, Čechy mé*.

Karel Alois Vinařický (1803–1869) byl český kněz, básník, spisovatel, překladatel a filantrop. Od roku 1818 studoval na pražské univerzitě filozofii, výrazně byl ovlivněn Bernardem Bolzanem. Roku 1828 se podílel na založení *Časopisu pro katolické duchovenstvo*. Od roku 1833 byl farářem ve vsi Kovář. Roku 1848 se zapojil do revolučního dění, dokonce byl zvolen do Říšského sněmu. Od roku 1859 byl kanovníkem vyšehradské kapituly. Je autorem oblíbených dětských říkadel a básní, z nichž mnohé byly zhudebněny a zlidověly (*Ivánku náš, copak děláš, Tluče bubeníček, tluče na buben*).

Filip Čermák Tuchoměřický (1798–1877) studoval na pražské univerzitě, kde byl silně ovlivněn Josefem Jungmannem. Roku 1825 byl vysvěcen na kněze. Řadu let působil v Liběchově, byl aktivním členem vlasteneckých spolků. Velkou část majetku odkázal spolku *Svatobor*, který podporoval české spisovatele.

Smetana o prázdninách rád zajížděl do svého rodiště i do blízké České Skalice, kde navštěvoval rodinu sestry Johany, jejímž mužem byl skoro o třicet let starší výborný hudebník Viktorin Kejzlar-Geisler (1769–1837), učitel v Úpici a později v České Skalici. Byl to právě on, kdo roku 1829 zapsal Barunku Panklovou (pozdější Boženu Němcovou, 1820–1862) do *Zlaté knihy* jako vzornou žačku. Byl patrně předobrazem pro hlavní postavu její povídky *Pan učitel*.

Smetana rovněž navštěvoval kněze Františka Hurdálka (1790–1847), vášnivého sadaře a pěstitele květin, který stál u zrodu Jiřinkářské společnosti v Čechách a organizoval *Jiřinkové slavnosti*. Konaly se v České Skalici v zájezdní hospodě *U Bílého lva* ve známém Steidlerově hostinci, někdy je pomáhal organizovat Václav Kliment Klicpera. Připomeňme, že v letech 1837 a 1844 tančila v České Skalici na Jiřinkových slavnostech Božena Němcová.²⁶

V září roku 1839 byla tradiční Jiřinková slavnost konána právě na počest Josefa Františka Smetany. Zúčastnil se jí spolu s bratrancem Bedřichem, setkal se tam opět s Klicperou. Smetana při té příležitosti sepsal báseň *Ku slavnosti giřinek ve Skalici nad Upau dne 16. září 1839*, kterou bratři Geislerové zhudebnili. Na dalších Jiřinkových slavnostech se tato píseň pravidelně zpívala.²⁷ Vítězná jiřinka dostala roku 1839 jméno Smetana.

O prázdninách roku 1842 Smetana putoval po Plzeňsku a Klatovsku, v létě 1843 ho na cestě po Rokycansku, Žatecku a Litoměřicku doprovázel Jan Jindřich Marek. Navštívili mimo jiné Roudnici, Liběchov, hrad Pravdu a Doksany. Své putování zakončili 17. a 18. září v Praze.

Na prázdninových cestách Smetana na vlastní oči viděl postupující germanizaci české populace, zejména mládeže. Citelně vnímal tristní situaci českého národa

²⁵Viz J. M.: *Z Plzně. (Český taneční ples.)*, Kwěty 11 (1844), č. 20 z 15. 2., s. 80.

²⁶Viz např. J. Pešek: *Slavnosti „Jiřinkové“*, s. 77–93, in V. Černý (red.): *Božena Němcová: sborník statí o jejím životě a díle 1820–1862*, Emil Šolc, Praha, 1912. Smetana na smrt přítele reagoval článkem *Hrstka země, vržena do hrobu Františka Hurdálka od přítele jeho J. F. S.*, Kwěty 14 (1847), č. 152 z 21. 12., s. 608.

²⁷*Blaze tomu, gegž milugj. . .*, Myslimjr: *Slavnost giřinek*, Kwěty 6 (1839), č. 42 z 17. 10., s. 334–335.

a prudký úpadek českého jazyka. Poznal, jaké škody ve výchově a vzdělávání způsobuje germanizace. Své poznatky a názory vyjádřil v obsažném článku *Slowo o wychowawánj mládeže české* [22]. Požadoval v něm zavedení češtiny na všechny školy, kde se vzdělává česká populace, zdůrazňoval význam péče o výchovu k budoucímu povolání řemeslníckému i selskému:

Ano nacházegj se w Čechách, pokud gen mně powědomo, celé osady české neb geště z wětšjho djlu české náležegjckj ku farnjm okrskům pauze německým, kde nikdý, ani we škole ani na kazatelně slowa českého neslýchagj, ano kde žád-ných duchownjch zpráwců gegich tolik česky neumj, aby gen owčinky swé na smrtelném loži w gazyku gich mateřském zaopatřiti mohl! Než, počkeyte gen, řekne se snad, wždyť oni se brzo poněmčj, tak gako se poněmčili sausedé gegich, a pak tam řeči české nebude třeba. – Ano, opravdu, tof snadná pomoc! Co woláš odsauzenče o pokrm w hladomorně? Počkey gen geště do desátého dne, potom žádného wjce potřebowati nebudeš! ([22], s. 701–702)

V závěru článku se však již vyjadřoval daleko opatrněji a smířlivěji:

... pokud negsau dle toho zřjzeny školy naše; my aspoň toho, co nám powoleno lépe si wážiti a ku prospěchu mládeže našj horliwěgi užjwati hledmež. ... kdyby se gen toho bedliwě šetřilo, co nám Neymilostiwěgsj Zeměpán w tom ohledu powoliti, ano narjčiti ráčil. ... věci, wůbec známé, častokráte giž od mnohých progewené, ... snažně a uctiwě žádáme. ([22], s. 704–705)

Jako reakci na tristní stav českého venkova, na postupující germanizaci národa, kterou při prázdninových cestách všude nalézal, sepsal roku 1842 báseň *Laokoon* ([30], s. 212–213), v níž ukazuje nebezpečí a důsledky germanizace.²⁸ Uvedeme jen její první a poslední sloku:

*Zmije swírá hrdlo twoje / Želeplná Wlasti má!
Weliká to černá zmije, / Ach! ona tě udolá. ...
:
Wzhůru bratří! rozwážeme / Pauta tato hanliwá!
Okowy twé rozbijeme, / A swobodnás Wlasti má!*

Při cestách po Plzeňsku a Klatovsku se Smetana snažil v tomto regionu vytýčit hranice mezi českou a německou národností, tj. česko-německou jazykovou hranici. Inspirován byl Šafaříkovou knihou *Slowanský národopis* z roku 1842, kterou provázela etnografická mapa zachycující rozšíření Slovanů. S velkým smutkem sledoval postupující odnárodnování a poněmčování české mládeže, viděl, jak málo je škol, kde se učí česky, jak český jazyk ustupuje a chudne.

Teskliwý pocit zmocnil se mě pokaždé, když jsem na cestě po rozhraní mezi Čechy a Němci o prázdninách předešlých do krajin poněmčilých wstaužil, zwlášť do míst, kde nedáwno teprw řeč česká pomínula nebo aspoň hasnauti počíná. ([30], s. 212)

²⁸Báseň *Laokoon* se objevila v tisku ještě před vydáním Smetanovy básnické sbírky [30] – viz Plzeňský obzor 9 (1900), č. 80 z 5. 7., s. 1–3, a Národní listy 41 (1901), č. 81 z 22. 3., s. 4.

Uvažoval i o tom, jak vrátit poněmčeným obcím jejich původní jména, hledal v nich české památky. V článku otištěném v Časopisu Českého museum, který nazval *Pomůcka k národopisné mappě království Českého* [23], mimo jiné uvedl:

... procházel jsem o prázdninách letošních kraj Plzenský a Klatovský, trojí aučel stíhaje: 1) vymeziti hranice mezi místy českými a německými, 2) vyšetřiti jména česká míst zněmčených, a 3) vyskaumati památky jazyka českého w místech poněmčilých. ([23], s. 130–131)

Pavel Josef Šafařík (1795–1861), spisovatel, slavista, jazykovědec, etnograf a literární historik, opatřil Smetanův článek delší poznámkou, v níž vysoce ocenil jeho práci a aktivitu. Mimo jiné vyjádřil naději, že bude *... možné w nedlauhém času přistaupiti k wyhotowení auplně zeměpisné nomenklatury české, bez níž na vydání auplně mappy země České ani pomysliti nelze.* ([23], s. 132)

Pod dojmem zkušeností z prázdninových cest se ve čtyřicátých letech Smetanovy názory začaly výrazněji vyvíjet. Přispěl k tomu politický vývoj celé společnosti, která se ve druhé polovině čtyřicátých let postupně radikalizovala.

Nový svátek

Roku 1846 publikoval Smetana v Časopisu pro katolického duchovenstvo delší článek nazvaný *Nový swátek Plzeňský* [24]. Podrobně v něm popsal historické události, které ke vzniku tohoto svátku vedly. Nový svátek připomíná úspěšnou obranu Plzně před vojsky táboritů a sirotků, kteří museli na jaře roku 1434 (8. nebo 9. května) od táhnout s nepořízenou (směrem k Lipanům). Plzeň poté dostala od císaře Zikmunda (1368–1437) zlatou bulu, která město osvobodila od cel, mýt a královských daní. Nový svátek se slavil první neděli po svatém Stanislavovi (7. květen), součástí oslav bylo i procesí okolo plzeňských hradeb. I když císař Josef II. (1741–1790) většinu procesí zakázal, slavil se Nový svátek po celá čtyři století, oslav se v plné parádě účastnil i plzeňský ostrostřelecký sbor. Naposled se Nový svátek slavil roku 1870.

Smetana v článku zdůraznil, že Plzeň byla v západních Čechách vždy pevnou baštou katolické víry. Uvedl, že se ji husité čtyřikrát neúspěšně pokusili dobýt, připomněl nejen drancování klášterů husity, ale i plenění země a vraždění obyvatelstva křížáckými vojsky a krutosti strany katolické (například upálení husitského kněze v Plzni). Odsuzoval veškeré války, násilí a brutalitu, ať je páchal kdokoli. Velmi zajímavá zmínka se v jeho článku týká disputace plzeňských mistrů s mistry husitskými. Smetana sarkasticky uvádí, jaký argument v disputaci zvítězil:

... disputace, ... w nížto mistři katoličtí w Plzni zwítězili, a hlawní lidu proti Husitům byl důvod ten, že šibenice plzeňská starší jest nežli wíra husitská. ([24], s. 556–557)

Wšeobecný dějepis občanský

Ve druhé polovině čtyřicátých let se politické poměry trochu uvolnily. Doba se postupně měnila k lepšímu, Smetana byl okouzlen narůstající svobodou. Roku 1846 vydal všechny tři svazky své učebnice *Wšeobecný dějepis občanský* [25], [26] a [27]. Věnoval

v ní poměrně velkou pozornost dějinám slovanských národů – to tehdy nebylo obvyklé. Ve druhém díle s nadhledem pojednal o husitských válkách, vylíčil ukrutnosti obou stran a odsoudil je. Za nejhorší důsledky této doby považoval rozbití národní jednoty, které negativně ovlivnilo celá další století. Zdá se, že na základě dlouhodobého studia dějin a svých vlastních životních zkušeností stále více rozuměl reformním snahám Jana Husa (asi 1370 až 1415).

Přestože se Smetanův *Wšeobecný dějepis občanský* stal velmi brzy oblíbenou knihou, nebyl jeho druhý a třetí díl oficiálně akceptován – mezi doporučenou literaturou pro gymnázia se objevil pouze první díl.²⁹ Nové vydání prvních dvou dílů Smetanovy učebnice obecné historie vyšlo roku 1910 péčí Justina Václava Práška (1853–1924), středoškolského profesora, historika a orientalisty, pod názvem *Wšeobecný dějepis občanský*.³⁰

V Časopisu pro katolické duchovenstvo vyšla dlouhá, značně kritická recenze Smetanovy učebnice *Wšeobecný dějepis občanský* podepsaná jménem Dobromysl.³¹ Smetana na ni reagoval téměř stejně dlouhým článkem *Odpověď na úvahu mého všeobecného občanského dějpisu...* [28]. Ve své odpovědi vyzval čtenáře, aby si nejprve znovu přečetli Dobromyslovu kritiku, na kterou odpovídá. Poté podrobně charakterizoval, jak má podle jeho názoru vypadat seriózní kritická stať a jakých zásad se má přidržovat:

Každý spisovatel, podav veřejnosti spis svůj, také veřejné jeho úvaze se podrobiti a s kritikou i nejpřísnější, pakli jen spravedlivá, spokojiti se musí. Máli však býti kritika spravedlivá, musí míti dle uznání všech literátů následující tři vlastnosti: 1) musí býti důvodná; t. j. musí vše co tvrdí také dokázati, 2) nesmí uvažovati spis dle toho co v něm není, nébrž dle toho, co v něm jest, pakliže to, co v něm pohřešuje, do něho nutně nepatří; 3) má posuzovati obsah spisu a sloh jeho nedotýkajíc se urážlivě osoby spisovatele, pokud on se podobné urážky nedopustil. Pakli se nedostává kritice některá vlastností těchto, za nestrannou a spravedlivou považována býti nemůže; neboť, neníli důvodná, musí se považovati za slátaninu nepravdy a lži; uvažuje-li spis dle toho, co v něm obsaženo není a do něho nepatří, pozbývá všeho základu a zabíhá do nekonečné prostoty, bojujíc s větrníky, a dotýkáli se urážlivě osoby spisovatele bez příčiny, tu ne mezi vědecké úvahy, nébrž mezi hanopisy náleží. Čím více vytknutých vlastností těchto kritice schází, tím hlouběji klesá v ceně své, a nemáli ze všech tří ani jediné, tu netoliko nemá ceny nižádné, nébrž jest lživý a utrhačný hanopis. ([28], s. 145–146)

Zásadami, které zde Smetana zformuloval, by se měli řídit i dnešní oponenti a recenzenti knih i časopiseckých prací a rovněž redakční rady. Bohužel, více než 170 let po zveřejnění Smetanovy *Odpovědi* se zcela běžně setkáváme s recenzemi a posudky odporujícími všem třem výše uvedeným pravidlům, a na druhé straně s pracemi mizerné úrovně, které jsou bez problémů zveřejněny.

²⁹Úryvek *Fridrich Barbarossa* ze Smetanovy učebnice se objevil v pěti vydáních (1861, 1865, 1872, 1876, 1881) knihy Josefa Jirečka (1825–1888) *Anthologie z novočeské literatury* i s malým medailonkem autora.

³⁰B. Kočí, Beaufort, 1910. Upraveno dle *nynějšího vědeckého poznání*.

³¹Časopis pro katolické duchovenstvo 21 (1848), č. 1, s. 148–159.

Ve své *Odpovědi* Smetana mimo jiné uvedl zajímavou myšlenku; zdůraznil svůj (a nejen svůj) názor na charakter učebnice dějepisu:

Recensent se „domnívá a tuší“, že s dějepisem občanským také biblický a církevní spojen býti má; já pak s jinými mám za to, že toho potřeba není, nébrž, že každý druh dějepisu zvláštní celek pro sebe tvořiti může. ([28], s. 151)

V závěru se Smetana čtenářům omluvil, že na Dobromyslovu kritiku vůbec reagoval:

Vímť dobře, že se to nesluší pro časopis ku vzdělání a ušlechťení duchovenstva ustanovený, aby se za rejdiště podával půtkám podobným . . . uražen však byv na všem, co člověku, křestanu, zvláště pak duchovnímu u veřejném úradě učitelském postavenému, nejdražšího a nejsvětějšího, mlčeti jsem nemohl a nesměl, abych podezření netečnosti a lhostejnosti u věcích těchto nejvyšších na sebe neuvalil. Jest to první, a jak si umiňuji také poslední veřejné ospravedlnění v životě mém. . . ([28], s. 154)

Smetanovy dějiny byly oblíbené, prý si je do emigrace brali Češi odcházející do USA. Přední český historik Jiří Kořalka (1931–2015) roku 1981 napsal:

První dva českoamerické časopisy z let 1860–1861, které bezprostředně vycházely z úrovně českého národního hnutí roku 1848, přetiskovaly úryvky o dějinách husitství také z knihy plzeňského Josefa Františka Smetany.³²

Revoluční rok 1848 – naděje

V letech 1848 a 1849 proběhla v Evropě řada revolucí, které byly potlačeny. V některých zemích však přeci jen přinesly určité plody – zrušení poddanství, zrušení roboty, potvrzení některých občanských svobod, vznik obecní samosprávy. Výrazně se probudilo národní vědomí, posílily se vzdělávací tendence a osvětové aktivity. Velkou roli začal hrát tisk.

Habsburská monarchie se koncem čtyřicátých let otrásla v základech, rozpadal se absolutistický systém. Březnová revoluce ve Vídni (srážky s vojskem, desítky mrtvých) přiměla císaře Ferdinanda I. (1793–1875) k propuštění kancléře Metternicha³³ a k vytvoření nových ministerstev. Vláda vydala 25. dubna ústavu (tzv. *oktrojovaná konstituce*), která však klid v monarchii nepřinesla, jak ukázalo květnové povstání ve Vídni. Již 15. května vláda ústavu odvolala. Dne 22. července byl ve Vídni zahájen Ústavodárný říšský sněm, na němž se sešli zástupci lidu jednotlivých zemí monarchie, aby diskutovali o veřejném zájmu. Hlavním cílem bylo vypracování nového základního zákona státu, tj. ústavy. Na základě jednání sněmu Ferdinand I. vyhlásil 7. září 1848

³²Diskuse. Jiří Kořalka, s. 272–273, in *Husitský Tábor, Sborník Muzea husitského revolučního hnutí, Muzeum husitského revolučního hnutí v Táboře, Tábor, 1981.*

³³Klemens Wenzel Nepomuk Lothar kníže z Metternich-Winneburgu, vévoda z Portelly a hrabě z Kynžvartu (1773–1859), byl diplomat ve službách habsburského panovnického rodu. V letech 1809 až 1848 zastával funkci ministra zahraničí, v letech 1821 až 1848 byl státním kancléřem Rakouského císařství.

zrušení poddanství. Dne 6. října však vypuklo ve Vídni živelné povstání, při němž byl lynčován ministr války Theodor hrabě Latour (1780–1848) a jeho mrtvé tělo pověšeno na sloupu pouličního osvětlení. Vzpouru potlačilo vojsko vedené generálem Alfredem Windischgrätzem (1787–1862). Ústavodárný sněm byl po těchto událostech 22. listopadu přeložen do Kroměříže. Ferdinand I. odstoupil a 2. prosince 1848 se vlády ujal jeho synovec František Josef I. (1830–1916).

V Praze byla 11. března 1848 na shromáždění lidu ve Svatováclavských lázních koncipována petice k císaři. Požadovala vytvoření státoprávního celku zemí Koruny české, rovnoprávnost Čechů a Němců ve všech oblastech, zrušení poddanství a zavedení občanských svobod. Deputace k císaři přinesla jako reakci na petici pouze sliby, které však vyvolaly v Čechách obrovské nadšení. Vznikly národní gardy, osvobodil se tisk, dne 5. dubna vyšlo první číslo Národních novin pod vedením Karla Havlíčka Borovského (1821–1856). V závěru Slovanského sjezdu (2.–12. 6., 340 delegátů, velký počet hostů), který žádal přetvoření monarchie na spolek rovnoprávných národů, došlo v Praze k nepokojům vyprovokovaným vojskem generála Windischgrätze (červnové povstání, Svatodušní bouře) a k bojům na barikádách (studenti). Vojsko však povstání během několika dnů snadno potlačilo. Stav obležení, který byl vyhlášen 18. června, trval až do 20. července. Probíhaly četné perzekuce, domovní prohlídky a zatýkání.

Smetana na konci čtyřicátých let

Ve čtyřicátých a padesátých letech byl Smetana členem vlasteneckého kroužku, který se pravidelně scházel každý podvečer v hostinci *U Bílé růže* vedle plzeňské radnice. Ve čtyřicátých letech soustředil kolem sebe mladší i starší kolegy, kteří ho v jeho aktivitách podporovali a později v nich pokračovali. Byli to zejména Hugo Jan Karlík, Jan Nepomuk Sýkora, Josef Pýcha, Antonín Wiesner, Václav Záruba, Jan Beran, Jan Rychtářík, František Guldener, Antonín Hlavan, František Jizba a Ignác Schiebl.

Pod dojmem svých prázdninových cest, při nichž viděl probíhající germanizaci, a ovlivněn politickým vývojem země se Smetana postupně radikalizoval. Jeho vzdělávací a buditelské aktivity během čtyřicátých let postupně nabývaly politických aspektů. V bouřlivém roce 1848 vstoupil do politiky.

Dne 28. března přivítal slíbenou konstituci v časopisu Kwěty vtipně nazvaným nadšeným článkem *Z Plzně. Která planeta vládne rokem 1848?*³⁴

Jakou radostí veliká světodějná událost tato národy veškeré říše naplnila, jak zvláště jásala nad tím a potud jásá celá drahá naše vlast, o tom každodenní zprávy nás docházejí, potěšitelně stvrzující přesvědčení naše, že přese všechno nucené zatemňování národ náš dosti politické vzdělanosti nabyt, aby veliký dar tento Nejmilostivějšího Krále a Pána svého dostatečně oceniti a blahodějně následky jeho uvážiti mohl. Ano hrdá může býti nad jiné vlast naše honosíc se vlastenci, kteří w rozhodné době w čelo newyhnutelného pohybu národního směle se postavili beze všeho krve proliti, ano beze všeho nepořádku swatá práwa národu wydobyli. Také naše Plzeň, nyní netoliko králi ale i vlasti věrná bez prodlení k žádostem Pražanů se připojila, ...

Smetana nebojácně kritizoval nešvary ve státě a v církvi, vymezoval se i proti panujícím Habsburkům. Byl hlavním iniciátorem vzniku plzeňské odbočky politického

³⁴Kwěty 15 (1848), č. 38 z 28. 3., s. 170. Podepsáno zkratkou –a.

spolku *Slovanská lípa*, která byla založena v Praze 30. dubna 1848 a jejímž prvním předsedou byl Pavel Josef Šafařík (1795–1861). Jejím cílem bylo posilování národního uvědomění a slovanské vzájemnosti. Ve větších městech brzy vznikaly její pobočky, zakrátko se na jejich sjezdu ustavila *Jednota Lip slovanských*.

V plzeňské *Slovanské lípě* se angažoval Smetanův přítel František Guldener (1810–1862), který se řadu let v Plzni věnoval dobročinným účelům, a další jeho přátelé kroužku *U Bílé růže*. Aktivita plzeňské *Slovanské lípy* jsou zachyceny v řadě zpráv a prohlášení.³⁵

Smetana se v Praze účastnil Slovanského sjezdu (2. 6. až 12. 6. 1848). Přispíval do politických novin *Posel ode Mže*, které *Slovanská lípa* založila. Formuloval několik vlasteneckých provolání týkajících se zejména rovnoprávnosti českého a německého jazyka, dal podnět k sepsání petice českým poslancům vídeňského Říšského sněmu vyzývající k podpoře povinné výuky češtiny na gymnáziích, v nichž převažují čeští studenti. Volal po dodržování práv Čechů, ale i Němců. Dvakrát byl dokonce navržen za poslance Říšského sněmu.³⁶

Smetana se stal 31. října starostou *Slovanské lípy*, přispěl k tomu, že v říjnu 1848 založila v Plzni čítárnu a půjčovnu českých knih a časopisů.³⁷ Nejprve sídlila v prvním patře hostince *U Císaře rakouského*, později *U Staré pošty* a poté ve Zbrojnické ulici v domě pana Buška. V říjnu roku 1848 publikoval ve druhém čísle časopisu *Posel ode Mže* článek *Stejně oprávnění obou národností w Čechách*.³⁸ Vyjádřil v něm uspokojení ze získaných práv pro český národ, ale i jistou nespokojenost a obavy související s jejich nedostatečným využíváním.

Zákonně jsme ho již sice dosáhli, neb již i vyučování české we školách i úřadování české od vlády nařízeno jest; na nás ale jest bdíti nad tím, aby se zákony tyto také zachovávaly a uskutečňovaly. Neboť nejsau vždy k tomu naklonění úředníci a učitelové naši, aby oprav do okresu činností jejich zasahujících sami se chápali, ale obyčejně zůstávají raději při obvyklém starém pořádku čili neřádku, pokudkoli se nowému řádu vyhnauti mohau, který jim méně snadný jest. . .

Těchto wznešených práw maudře užívajícím zajisté se nám dostane všeho čeho si ku prospěchu národu našeho spravedliwě žádáme, a stejné oprávnění obau národností w Čechách zajisté brzce we skutečnost uwedeno bude. . .

Již nyní nám musí wydávati všichni úřadové nálezy a výnosy české, když s nimi česky jednati budeme, již nyní musí se vyučovati dítky české we školách všem předmětům w jazyku materském a na gymnasiích našich cwičiti se bude mládež zajisté již nyní také w jazyku českém tak daleko, až w něm předměty vyučovací přednášeny býti mohau. Tím získá mládež naše mimo ducha národního, což účel hlawní, zwláště u wzdělání wěcném a naučí se také jazyku německému i jiným potřebným tím důkladněji, čím lépe w materském wycwičena jest. Kde se jedná o dosažení tak wznešeného účele, o znowo-zrození národa, o samostatnost jeho, o prawý prospěch a blaho celého potomstwa našeho, tu zmizeti musí každý malicherný ohled, wšeliká podlá zištnost a sobětlíwost, kteráby w tom překážeti chtěla.

³⁵O aktivitách plzeňského odboru *Slovanské lípy* viz [15], [35] a [7], s. 484, 487–515.

³⁶Viz *Kandidáti pro říšský sněm Wídeňský*, *Národní Nowiny* 1 (1848), č. 66 z 2. 7., s. 1. Viz též W. Nebeský: *Milí krajané!*, tamtéž, č. 75 z 12. 7., s. 1.

³⁷L. Silovský: *První čítárna v Plzni*, s. 46–47 in [17].

³⁸*Posel ode Mže* 1 (1848), č. 2 z 18. 10., s. 1–2.

Roku 1848 požadovali někteří plzeňští vlastenci zrušení Nového svátku, neboť podle jejich názoru připomínal události, na které nebylo třeba vzpomínat s hrдостí. Jejich aktivita však nebyla úspěšná. Smetana a jeho přátelé se tak dostali do konfliktu s plzeňským arciděkanem Antonínem Hlavanem (1796–1868) a předními členy významného plzeňského spolku ostrostřelců.³⁹

Rok 1849 – zklamání

Během roku 1849 se politická situace zhoršovala, císař František Josef I. postupně utužoval režim. Vláda vydala 4. března centralistickou oktrojovanou ústavu, a to bez ohledu na jednání Ústavodárného říšského sněmu zasedajícího v Kroměříži. Ten byl 7. března rozehnan vojskem. Podle ústavy byla nyní zákonodárná moc v rukou císaře a dvoukomorového říšského sněmu, výkonná moc v rukou císaře. Vydány byly nové zákony (tiskový, spolčovací a shromažďovací). Stát směřoval k absolutismu. Dne 28. července nastoupil jako ministr vnitra Alexander Bach (1813–1893).

Smetana se na plzeňském gymnáziu stále snažil prosadit výuku některých předmětů v češtině. Současně posílal na venkovské obce výzvy o nutnosti dalšího školního vzdělávání pro řemeslníky a zemědělce, volal po šíření českých knih, novin a časopisů. V lednu 1849 sepsal a rozšířil provolání pro české krajany z okolí Stříbra – vyzýval je k věrnosti národu a českému jazyku. Současně však žádal, aby byla všude dodržována jak práva Němců, tak práva Čechů.⁴⁰

Smetana byl 13. ledna 1849 opět zvolen starostou *Slovanské lípy*, již 12. února však musel členství ukončit na příkaz tepelského opata Mariana Josefa Heinla (opatem 1843–1867). Podle nového spolčovacího zákona se *Slovanská lípa* v březnu 1849 nuceně proměnila v nepolitický čtenářský spolek a 4. září roku 1849 byla úředně rozpuštěna. Její členové se však v Plzni i nadále neformálně scházeli.⁴¹ Na příkaz opata musel odmítnout vedení nové české střední školy, které mu bylo nabízeno.

V noci z 9. na 10. května 1849 byli v Praze zatčeni hlavní účastníci plánovaného povstání, které mělo vypuknout 12. května. Nad Prahou byl vyhlášen stav obležení, který trval až do 1. září 1853. Byla zrušena svoboda spolčovací, tisk byl postaven pod dozor vojenských úřadů, pokračovaly domovní prohlídky a zatýkání. Doba dávala mnoho příležitostí lidem nevalného charakteru – patolízalům, různým fízlům a udavačům.

Naděje, kterou přinesl rok 1848, vzala rychle za své. Smetana byl zklamán a silně roztrpčen. Svou nespokojenost dával najevo, dovolil si *U Bílé růže* zpívat *Requiem Rakousku*, kde byla v refrénu narážka na problémy s ústavou ([5], s. 30):

Co nám dal pán dobrotivý / vzal nám zas urputný kluk!

Poslední sloka rovněž provokovala:

*Spolehej se na bodáky, / jejich dav se zachvěje,
když národ skrz své jonáky / v krutém boji zapěje:
Třes se, až ti zavzní v uších / slovo: »Finis Austriae«.*

³⁹Viz J. S. [J. Schiebl]: „*Nový svátek*“ a jeho historie, *Nové plzeňské noviny* 3 (1891), č. 39 z 15. 5., s. 2, č. 41 z 23. 5., s. 1, č. 42 z 27. 5., s. 1–2. Článek je věnován neúspěšným snahám o zrušení oslav Nového svátku v roce 1848 a jeho zrušení roku 1870.

⁴⁰*Einladung*, *Pilsner Anzeiger* 2 (1848), č. 34 z 27. 4., s. 4. Viz též *Našim řemeslníkům*, *Posel ode Mže* 1 (1849), č. 11 z 18. 11., s. 2.

⁴¹Viz [7], s. 512–513.

S rokem 1849 přišla změna i v organizaci středního školství. V celém Rakousku byly filozofické ústavy připojeny ke gymnáziím, jejichž nadstavbou původně byly. Smetana tedy nyní vyučoval na gymnáziu. Statečně se snažil prosazovat výuku českého jazyka.⁴²

Pod policejním dohledem (padesátá léta)

V dubnu roku 1850 byla císařskými nařízeními zrušena josefínská soustava dohledu státu nad katolickou církví, které tím byla znovu dána úplná svoboda. Dne 20. srpna 1851 bylo třemi kabinetními listy rozhodnuto, že ministři jsou odpovědní pouze císaři. O dva dny později byly rozpuštěny a odzbrojeny národní gardy. Dne 31. prosince 1851 byla třemi *silvestrovskými patenty* zrušena oktrojovaná ústava z března 1849, zrušena občanská práva, zrušena veřejnost soudních řízení a zrušeny poroty; patenty znamenaly otevřený přechod k absolutismu.

Připomeňme, že v prosinci roku 1851 byl Karel Havlíček Borovský odvezen do vyhnanství do Brixenu. Vrátil se až v květnu roku 1855.

V letech 1849 až 1854 probíhaly procesy s účastníky revolučních bojů roku 1848 a s organizátory plánovaného květnového povstání roku 1849. Uděleny byly tresty smrti a dlouholetého žaláře. Tresty smrti byly později milostí změněny na dlouholeté žaláře. Roku 1857 byli odsouzení amnestováni.

V padesátých letech byla politická situace v habsburské monarchii dusivá. Adolf Fischhof (1816–1893), rakouský lékař, publicista a politik, představitel umírněné liberální levice, který byl v revolučním období 1848 až 1849 poslancem Říšského sněmu, charakterizoval Rakousko padesátých let takto:

*Stojící vojsko vojáků, sedící vojsko úředníků, klečící vojsko kněží a plazící se vojsko udavačů.*⁴³

Konkordátem vídeňské vlády s papežskou kurií uzavřeným 18. srpna 1855⁴⁴ se rozšířila oblast vlivu katolické církve na rakouský veřejný život (kultura, školství, výchova, manželství). Vypovězen byl jednostranně ze strany Rakouska-Uherska roku 1870.

Touha po svobodě probuzená roku 1848 zůstala nenaplněna. Smetana dával najevo své zklamání, kritizoval státní aparát i církve. Jeho četné politické aktivity a neskrývané politické názory, účast na Slovanském sjezdu v Praze, práce v *Slovanské lípě*, to vše vedlo k tomu, že upadl v nemilost. Za Bachova absolutismu byl pod policejním dohledem. Proti ostatním politicky pronásledovaným měl přeci jen určitou výhodu – byl členem řádu premonstrátů a byl tedy hmotně zajištěn. Kupodivu nebyl poslán do vyhnanství jako opat Reitenberger a z výuky na gymnáziu v Plzni odstraněn nebyl. Někteří jeho dřívější přátelé se mu však začali vyhýbat, docházela na něho i udání. Jen několik věrných přátel zůstalo.

⁴²Viz např. [6] a [11], I. Lederer: *Zur Erinnerung von und an Josef Franz Smetana*, Pilsner Bote. Wochenschrift für Belehrung und Unterhaltung 6 (1862), č. 2 z 5. 1., s. 1–2.

⁴³Viz Z. Tobolka: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby, díl I*, Československý Kompas, Praha, 1932, s. 181.

⁴⁴*Císařský patent ze dne 5. listopadu 1855 č. 195 ř. z., kterým se vyhlašuje úmluva (konkordát) uzavřená mezi Svatou Stolicí a Rakouským císařstvím r. 1855* viz <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/195-1855.htm>.

I za neutěšené atmosféry si v Plzni 11. března 1851 připomněli Smetanovi přátelé jeho padesáté narozeniny. Malé oslavy se účastnili i Hugo Jan Karlík (1807–1894) a Jan Jindřich Marek. Oba k této příležitosti složili básně.⁴⁵

Hugo Jan Karlík popsal ve svém nedokončeném Smetanově životopisu tehdejší atmosféru v Plzni takto:

*Když se ale r. 1850 svoboda politická odvolala a národnostem neněmeckým v Rakousku zápas nastal smrtelný, počali se poznenáhla Smetany všickni stranit, kteří jej nedávno před tím za své orakulum byli považovali, bojíce se, aby, obcujíce s ním, nebyli za Ultračechy, za zrádce Rakouska, ba snad i za horšího cos prohlášeni a do černé knihy zapsáni. Tak se kruh jeho přátel očividně úžil a ze všech starých ctitelů nezůstal mu nikdo, krom několika duchovních.*⁴⁶

O tehdejších poměrech svědčí i tajná konduitská zpráva, která se roku 1866 omylem dostala se starým papírem k plzeňskému uzenáři, který si papír koupil na balení svých výrobků, a s uzeným masem na veřejnost.

*Smetana, praemonstrátský professor, bydlí v Plzni. Velmi radikální kněz (Pfaffe), jenž se v letech 1848 a 1849 veřejně slovem i skutkem vyznamenal. Týž uvítal Fastra hlučným jásosem a může ve svém oboru (Sphäre), poněvadž mu jest svěřeno vyučování mládeže, na tuto velmi škodlivě působiti, tím spíše ježto českému živlu (dem Czechenthume) zcela oddán a co nejdříve změnu vlády ve prospěch Čechů si přeje. Nachází se pod dohládkou strážce v Plzni.*⁴⁷

Počátkem padesátých let začal Smetana ztrácet zrak (šedý zákal), byl mu postupně v letech 1853 až 1854 snižován pedagogický úvazek. Přesto i v těchto letech přispíval do německo-českého slovníku vědeckého názvosloví, sepsal krátké časopisecké články a několik hesel do *Slovníku naučného* (tzv. Riegrův slovník naučný). Musel rezignovat na řadu svých zájmů a aktivit, čas si krátil skládáním básní. Hledal v nich životní náplň, snažil se s jejich pomocí zbavovat smutku a depresí.

Roku 1854 mu v Praze Ferdinand Arlt (1812–1887) úspěšně operoval levé oko, následný zánět mu však oko definitivně oslepil. Na pravé oko rovněž postupně přestával vidět, musel se zcela vzdát učitelského působení i svých četných aktivit, v letech 1856 a 1857 byl zcela uvolněn z výuky.⁴⁸

⁴⁵Viz Z Venkova. *Padesátiletá památka narození našeho zasloužilého p. profesora Dr. Josefa Franta Smetany*. . . , Lumír 1 (1851), č. 9 z 3. 4., s. 214; (Pr. N.): *K zprávě o slavení*. . . , Lumír 1 (1851), č. 11 ze 17. 4., s. 263.

⁴⁶Viz [30], s. 223, resp. [40], s. 379.

⁴⁷Viz [7], s. 590, [30], s. 224, [40], s. 379. O policejním sledování sedmnácti významných Plzeňanů v letech 1852 až 1856 viz *Geheimerlässe und Proscriptionen*, Pilsner Reform. Zeitschrift für Politik, Volkswirtschaft, Unterhaltung und lokale Interessen 28 (1897), č. 46 z 13. 11., s. 2–3, č. 47 z 20. 11., s. 2; *Plzeň za Bachova absolutismu*, Český směr. Deník Československé strany národně socialistické na českém západě 29 (1927), č. 30 z 5. 2., s. 2. Viz též V. Čepelák: *Za doznívání revoluce a ve stínu Bachovského absolutismu 1848–1860*, s. 78–96, in V. Čepelák (red.): *Dějiny Plzně II. Od roku 1788 do roku 1918*, Západočeské nakladatelství v Plzni, Plzeň, 1967; o situaci v Plzni, udavačství i snaze ochránit demokracii na s. 82–86. Viz dále L. Silovský: *Měšťané pod dohledem* [17], s. 119.

⁴⁸Autentická vzpomínka na Smetanovu slepotu je v článku *Episodky*, s. 243–251, in Amerikán. Národní kalendář na rok 1912, ročník 35, nákladem a tiskem Aug. Geringera, Chicago, Ill., 1912, viz s. 245. Autorem je Antonín Jurka (1840–1917), který roku 1853 přišel z Kralovic na studia do Plzně. Úryvek z *Episodky* viz *Vzpomínka na Franta Jos. Smetanu*, Plzeňský kraj. Agrární list věnovaný zájmu lidu na českém západě 7 (1913), č. 24–25 z 21. 3., s. 10.

Pocity slepce, kterému se lidé vyhýbají, kterého opustili skoro všichni přátelé, vyjádřil v básni *Strašidlo* ([30], s. 132).

*Vizte, tamto zas obchází, / teď jest jeho hodina,
na témž místě v téže době / denně strašit začíná.
Širokým, šedým kloboukem / vpadlou zastíňuje tvář,
levé oko uzavřené, / v pravém mhlavá kmítá zář.*

*Stejným, tichým, smutným krokem / stejnou dráhu sleduje,
s toužebností očekává, / zdaž se někdo smiluje,
z bývalých zda přátel který / tu mu lásku prokáže,
co jej trápí a co žádá, / útrpně se otáže.*

*Darmo chodí, darmo čeká, / přátelé ho neznají,
příšery se lekajíce / z daleka utíkají.
Hlahol s věže upomíná / na uprchlou jej dobu,
a s hlubokým povzdechnutím / ubírá se do hrobu.*

Smetanovy vlastenecké aktivity postupně přebíral jeho přítel Hugo Jan Karlík, který v letech 1849 až 1860 působil na plzeňském gymnáziu. Již od roku 1849 vedl kursy češtiny a pokračoval v osvětových a buditeckých aktivitách. Staral se o Smetanu v jeho nejhorším životním období. Roku 1855 mu k svátku věnoval krátkou báseň.

Těžkými ranami byla v padesátých letech pro Smetanu smrt přátel a lidí, kterých si vážil. Památku Jana Jindřicha Marka, který zemřel 3. listopadu 1853, uctil roku 1854 básní *Památce Jana Jindřicha Marka*, ve stejné době napsal básně věnované přátelům Karlu Vinařickému a Filipu Čermákovi.⁴⁹ Mnohé Smetanovy básně z této doby jsou plné smutku, např. *Věrná družka*⁵⁰ a *Památce otce mého*⁵¹.

Na počátku července roku 1856 se slepý Smetana setkal s Josefem Kajetánem Tylem, kterého ve zbědovaném stavu přivezli do Plzně, kde 11. července zemřel.⁵² S kolegou Karlíkem se postaral o jeho pohřeb na Mikulášském hřbitově. U Tylova hrobu zazpívali Smetanovu parafrázi *Kde domov tvůj* ([30], s. 133) na známý Tylův text.

Krátce po Tylovi, 29. července 1856, zemřel Karel Havlíček Borovský, kterého Smetana velice ctil a obdivoval. Havlíčkův pohřeb dne 1. srpna se stal velkou českou národní demonstrací proti režimu. Zúčastnily se jej – pod bedlivým dohledem státní policie – špičky českého národa v čele s historikem Františkem Palackým (1798–1876). Smetana sepsal při této příležitosti básně *Pohřeb* ([30], s. 133–135). Uvedme jen jednu její sloku:

*Celý zástup pročmuchají / tajní špiclové,
v kasárnách jsou pohotově / ozbrojencové.*

⁴⁹Viz [30], s. 28–31, resp. s. 33–35, resp. s. 35–36.

⁵⁰*Rádi byste také znali / družku mého života? / Byste dlouho nehádali, / povím, jest to: Samota.* Viz [30], s. 47–48.

⁵¹Báseň vyšla poprvé roku 1889 – Nové plzeňské noviny 1 (1889), č. 2 z 5. 1., s. 1. Viz též [30], s. 49–52.

⁵²O setkání Smetany a Tyla viz např. F. Wenig: *Tylova smrt*, Mladá stráž s vlastivědnou hlídkou „Pod Radyní“ 17 (1934), č. 4 z 10. 12., s. 56. Viz též umělecké ztvárnění v románu Jaromíra Hořejše (1903–1961) *Poutí bez návratu. Životní román J. K. Tyla*, Toužimský a Moravec, Praha, 1941.

Roku 1857 Smetana sepsal báseň *Památce preláta Karla Reitenbergra*, bývalého opata kláštera v Teplé. Po Reitenbergrově smrti roku 1860 připojil k básni delší poznámku o jeho životě a událostech, které vedly k jeho nucenému odchodu do exilu.⁵³

Dne 21. dubna 1857 se Smetana podrobil operaci pravého oka, která byla úspěšná. Operoval ho oční specialista Josef Hasner von Artha (1819–1892). Smetana nyní opět viděl, alespoň na pravé oko, a mohl se – po čtyřleté odmlce – částečně vrátit ke svým dřívějším aktivitám. Smetanovu oční operaci a rekonvalescenci sledovali s napětím jeho přátelé a žáci v Plzni i v Praze. Za jeho uzdravení dali sloužit mše a publikovali radostné básně.⁵⁴ Energie však již Smetana tolik neměl, jeho zdraví se zhoršilo a politická atmosféra byla stále dusivá. Navíc měl roku 1858 zápal plic. Po uzdravení opět vyučoval a pracoval. O prázdninách roku 1859 navštívil Karla Vinařického a Filipa Čermáka.

Dne 17. září 1859 zemřel Smetanův přítel Václav Kliment Klicpera. O dva dny později se Smetana účastnil rekviem v Praze u sv. Štěpána. Na odchod přítele reagoval básní *Památce Václava Klementa Klicpery*.⁵⁵

Dne 21. března 1860 zemřel Karel Reitenberger, bývalý opat tepelského kláštera, kterého Smetana velice ctil. Smetana stále více propadal smutku, který narostl poté, co na přelomu července a srpna roku 1860 odešel z Plzně na faru do Úherce jeho přítel Hugo Jan Karlík.

Začátkem roku 1861 měl Smetana opět zápal plic a 18. února 1861 v Plzni č. 179 (budova gymnázia) zemřel v nedožitých šedesáti letech.⁵⁶ Pohřben byl o dva dny později na Mikulášském hřbitově, jeho hrob je nedaleko hrobu Josefa Vojtěcha Sedláčka. Pohřeb byl obrovskou manifestací českých vlastenců a revolucionářů roku 1848.⁵⁷

Konec Bachova absolutismu, společenské oživení

Po porážkách v bitvách u Magenty a Solferina (1859) byl v srpnu roku 1859 ze státní služby propuštěn Alexander Bach, postupně odcházeli i úředníci jeho aparátu. Dne 20. října 1860 byl vydán *Císařský manifest* zdůvodňující nastolení absolutismu a jako poradní orgán byla stanovena *Rozmnožená říšská rada*, které bylo v určitých záležitostech přiznáno rozhodování. *Říjnovým diplomem* ze stejného dne se císař zřekl absolutismu, přislíbil reformu vnitřních poměrů ve státě a naznačil možnost obnovení zemských historických práv. Dne 26. února 1861 byla vyhlášena centralistická *únorová ústava*, která zřizovala zákonodárnou dvoukomorovou *Říšskou radu*, tento krok znamenal přechod ke konstituční monarchii. Ústava potvrdila zemské zřízení a formulovala volební řády do zemských sněmů. Její platnost byla roku 1865 pozastavena. Roku 1867, po prohrané prusko-rakouské válce došlo k tzv. rakousko-uherskému vyrovnání. *Prosincová ústava* z 21. prosince 1867 vymezila postavení císaře, dala zákono-

⁵³Viz [30], s. 172–175.

⁵⁴Viz V. Lešetický: *Slovo, rčené na památku šťastné oční operace...*, Lumír 7 (1857), č. 19 z 7. 5., s. 440–441, *Včera konány byly...*, Lumír 7 (1857), č. 19 z 7. 5., s. 452, *V Plzni uvítali...*, Lumír 7 (1857), č. 22 z 28. 5., s. 526.

⁵⁵Pilsner Reform. Zeitschrift für Politik, Volkswirtschaft, Unterhaltung und lokale Interessen 29 (1898), č. 15 z 19. 4., s. 1–2. Viz též [30], s. 181–183.

⁵⁶Josef František Smetana dokonil včera na zápal plic, Čas 2 (1861), č. 43 z 19. 2., s. 3.

⁵⁷J. F. Smetana, Lumír 11 (1861), č. 8 z 21. 2., s. 183–184, *Pohřeb Smetanův v Plzni*, Lumír 11 (1861), č. 9 z 28. 2., s. 212.

dárnou pravomoc Říšské radě, potvrdila základní občanská práva, zřídila říšský soud (ve Vídni), potvrdila nezávislost soudů a rovnost občanů před zákonem.

Politické poměry se na začátku šedesátých let rychle uvolnily, zrodil se prostor pro nejrůznější aktivity, česká společnost se začala intenzívně probouzet. Vznikl zpěvácký spolek *Hlahol* (1861), tělocvičný spolek *Sokol* (1862), spolek *Svatobor* k podpoře českých spisovatelů a jejich rodin (1862), spolek měšťanstva *Měšťanská beseda v Plzni* (1862), *Spolek českých lékařů* (1862), *Spolek pro volné přednášky z matematiky a fyziky* (1862), který se roku 1869 přetvořil v *Jednotu českých matematiků*, spolek českých umělců *Umělecká beseda* (1863), *Jednota právnická* (1864), *Spolek inženýrů a architektů v království Českém* (1865), *Studentský přírodovědný spolek Isis* (1866), z něhož roku 1872 vznikl *Spolek chemiků českých*, právnický spolek *Všehrd* (1868) atd. Počátkem šedesátých let se navíc začínala čeština postupně prosazovat i ve vysokoškolské výuce.

Pro Josefa Františka Smetanu, který by byl jistě s radostí vnímal pozitivní signály, které přinášel počátek šedesátých let, bylo pozdě. Zemřel právě v době, v níž začaly ožívat naděje, v době, která byla pro aktivity, kterým se řadu let věnoval, opět příznivě nakloněná.

V době, kdy již Sedláček, Tyl i Smetana odpočívali na Mikulášském hřbitově, věnovala se v Plzni buditeckým aktivitám další generace. Štafetu po Smetanovi převzali zejména Bernard Guldener (1836–1877), právník a básník pocházející z plzeňské patricijské rodiny, a František Schwarz (1840–1906), novinář, publicista a politik, který přišel do Plzně roku 1864. Oba, stejně jako Sedláček a Smetana, se snažili probouzet citový vztah české populace k rodnému městu, k vlasti, k historii národa a k českému jazyku. Věděli, jak důležitá je osvěta, jak potřebné je vzdělávání i místní vlastenectví.

Pocty Smetanovi

V Plzni je po Josefu Františku Smetanovi pojmenována jedna část městského sadového okruhu – Smetanovy sady. Dne 12. listopadu 1874 zde byl před budovou někdejšího filozofického ústavu a gymnázia, v níž je dnes vědecká knihovna, odhalen pomník, který vytvořil pražský sochař a pedagog Tomáš Seidan (1830–1890). Smetanova socha v nadživotní velikosti stojí na pískovcovém podstavci přímo pod okny, kde bydlel. Na čtyřech stranách podstavce jsou nápisy:

Josef František Smetana. / Lidumil a učitel národa.

Narodil se dne 11. března 1801.

Zemřel dne 18. února 1861.

MDCCCLXXIV.

Oslavy spjaté s vybudováním Smetanova pomníku začaly již 11. listopadu večer v městském divadle. Odhalení sochy bylo provázeno slavnostními projevy – novinář a politik František Schwarz pronesl ve velké zkušební síni gymnázia slavnostní projev *Josefa Františka Smetany literární a vlastenecké působení* [16]. Bývalý Smetanův žák Bernard Guldener, právník a básník, přednesl verše, tzv. *terciny*, které k této příležitosti sepsal. Pozdravné telegramy zaslali mimo jiné František Palacký, František Ladislav Rieger (1818–1903) a Bedřich Smetana.

Snahy o vybudování pomníku se zrodily hned po Smetanově smrti. Městská rada se rozhodla přispět a mezi vlastenci byla zahájena sbírka. Nedostatek financí a neshody

mezi dárci způsobily, že se vybudování a odhalení pomníku zdrželo téměř o patnáct let.⁵⁸

Ve Smetanových rodných Sviništanech byla na domě č. 16 umístěna pamětní deska, jejímuž slavnostnímu odhalení 21. srpna 1883 byl přítomen historik Václav Vladivoj Tomek (1818–1905), tehdejší rektor české univerzity v Praze. Dne 7. července 1935 byl na návsi ve Sviništanech odhalen pomník se Smetanovou bustou, kterou vytvořil sochař Alois Suk (1903–1978). Roku 2001, u příležitosti dvoustého výročí Smetanova narození, byla po nezdařeném pokusu o restaurování staré pamětní desky zhotovena nová deska a usazena na místo desky původní. Ve stejném roce vyšla malá knížka Blanky Dvořáčkové nazvaná *J. F. Smetana 1801–1861. Sviništiny* [3]. Doplněna je fotografiemi Václava Nováka (1930–2013). Ve Sviništanech si Josefa Františka Smetanu pravidelně připomínají při jeho životních jubileích.

K osmdesátému výročí Smetanova narození publikoval historik Karel Václav Seydler (1847–1883), bratr univerzitního profesora Augusta Seydlera (1849–1891), astronoma a fyzika, poměrně dlouhý zasvěcený článek o Smetanově životě a díle [14]. Roku 1875 zařadil Smetanu do své knihy *Československý Plutarch* [13] kněz, buditel a spisovatel Josef Rupert Maria Přecechtěl (1821–1897). Největší pozornost věnoval Smetanovi a jeho dílu historik Jaroslav E. Štastný. V letech 1900 až 1905 sepsal o Smetanovi několik prací ([37] až [42]), mimo jiné i heslo pro *Ottův slovník naučný* (23. díl z roku 1905).

Emil Felix (1889–1956), literární historik, literární a divadelní kritik, podrobně popsal v širokém kontextu Smetanovy aktivity ve druhém díle knihy *Literární Plzeň v obryse* [4] z roku 1933. O tři roky později vydal drobnou knížku *Dva buditelé. Na paměť 100. výročí smrti Sedláčkovy a 75. výročí úmrtí Smetanova* [5].

V březnu roku 2017 byl na Mikulášském hřbitově v Plzni slavnostně odhalen nově zřízený náhrobek Josefa Františka Smetany. Roku 2019 vyšla knížka *Josef František Smetana a jeho doba* [10].

Přírodověda, astronomie a fyzika – výuka, vzdělávání, popularizace

Výuka matematiky, fyziky a astronomie měla v Plzni vynikající úroveň, obzvláště v první polovině 19. století. Zásahu na tom měli zejména profesoři Josef Vojtěch Sedláček, Michael Antonín Tschamler (1787–1858) a Josef František Smetana. Díky mimořádnému úsilí zmíněných profesorů a podpoře premonstrátského řádu měly gymnázium a filozofický ústav výborně vybavenou učebnu, kabinet i knihovnu.⁵⁹

Posluchárna fyziky s okny do ulice byla proti hlavnímu schodišti vedle gymnasijské knihovny. Fyzikální kabinet, vybudovaný zvláště přízní a přispěním opata Reitenbergera, stal se záhy chloubou ústavu, neboť měl ve svých sbírkách tehdy nejnovější přístroje fyzikální i astronomické a vzkvétal zvláště za vedení znamenitého odborníka, jakým byl profesor Smetana. V kabinetu ve východní věži strávil tento znalec jistě mnohou chvíli v zamyšlení nad fyzikálními pro-

⁵⁸Vzpomínky na Josefa Františka Smetanu a informace o budování Smetanova pomníku v Plzni vycházely od konce šedesátých let až do poloviny sedmdesátých let (viz např. Plzeňské noviny, Der Pilsner Bote, Pilsner Reform, Kwěty, Světozor, Český lev atd.).

⁵⁹O působení premonstrátů na plzeňském filozofickém ústavu a na gymnáziu viz [1].

blémy a připravoval pokusy, aby svým posluchačům objasnil co nejlépe zákony přírody. ([34], s. 168)

Josef František Smetana se snažil, aby obtížnou a ne vždy oblíbenou fyziku vysvětlil všem žákům a vzbudil jejich zájem o přírodní vědy. Výuku zpestřoval řadou pokusů, pravidelným prováděním meteorologických měření a astronomických pozorování. Při výuce opíral se o dokonalou znalost němčiny i češtiny, fyziky, astronomie i matematiky. Nezapomínal ani na humor. Jeho zásadou bylo vyložit podstatu jevů názorně, srozumitelně, důkladně a přitom zábavně. Chtěl, aby jeho výuka ukazovala i využití fyzikálních zákonů a jevů v praktickém životě. Studenti, zejména Češi, ho zbožňovali, byť byl přísným, ale spravedlivým pedagogem. V padesátých letech 19. století se snažil posílit výuku fyziky v českém jazyce v období, kdy plzeňské gymnázium bylo krátkou dobu utrakvistické. Na jeho hodiny vzpomínal Josef Heřman roku 1912 takto:

Zvláště vděčné vzpomínky zasluhuje ovšem věhlasný spisovatel a vlastenec, professor Josef František Smetana, jehož pomník stojí v Plzni v sadech před jeho působištěm. My ho, bohužel, měli jen v tercii (v II. běhu) a v kvartě (v I. běhu), neb již 18. února 1861 zemřel. Vykládal nám fysiku prostou, srozumitelnou methodou, omezuje se na nejdůležitější úkazy – a vykládal pouze a jedině v českém jazyku. Když zkoušel, otázel se i Němců předem česky. Teprv když některý prohlásil, že nerozumí, spustil německy. Ale Němeček někdy i potom nic neuměl, protože se neučil a zkusil omlouvat se, že českému výkladu nerozuměl. Ale tu se rozhorlil Smetana: Máte to v knize, učte se tedy podle té! ([6], s. 2)

Zájem o obecnou historii a práce na sepsání třísvazkové učebnice světových dějin neodvedly Smetanovu pozornost od přírodovědy, zejména od astronomie a fyziky. Jeho široký zájem o přírodu lze doložit i několika drobnými příspěvky.

Roku 1834 byly v časopisu Česká Wčela otištěny krátké články, *Plodnatost rostlin a Řjsse tworstwa*.⁶⁰ Nejsou sice podepsané, ale Smetanovo autorství je nepochybné. Přetištěny byly se Smetanovým jménem roku 1845 a roku 1846 ve druhém a třetím vydání Jungmannovy knihy *Slowesnost aneb Náuka o wýmłownosti prosaické, básnické i řečnické se sbírkau příkladů w newázané i wázané řeči*; měly sloužit jako vzor populárně naučného textu.

Velký zájem měl Smetana o astronomii. Roku 1836 zveřejnil v časopisu Krok poznámku *O powětrnosti roku 1834*,⁶¹ v níž zásadně odmítl názor, že za výkyvy počasí v roce 1834 mohla Halleyova kometa.⁶²

Smetana rovněž sledoval pokrok v přírodovědě. Roku 1837 se v Praze zúčastnil 15. shromáždění společnosti německých přírodovědců, které mělo bohatou zahraniční účast. O programu této akce publikoval informaci *Zpráwa o shromážděnj německých přjradozpytců w Praze 1837*.⁶³ Smetana nepřednášel, nevystoupil ani v diskusi. Poznamenejme, že fyzikální sekci navštívili Kašpar Maria hrabě Šternberk (1761–1838),

⁶⁰ Česká Wčela 1 (1834), s. 14–15, a s. 79.

⁶¹ Krok. Weřegný spis wšenučný pro wzdělance národu českoslowanského 3 (1836), s. 181–207.

⁶² Halleyova kometa obíhá kolem Slunce po protáhlé elipse. Ke Slunci se vrací jednou za 75/76 let. Smetana ji viděl roku 1835, kdy byla velmi výrazná. Dobře vidět byla i roku 1910, zatímco roku 1986 byla velmi slabá.

⁶³ Časopis Českého museum 11 (1837), svazek 4, s. 480–485.

botanik, geolog a paleontolog, a Karel hrabě Chotek z Chotkova a Vojnina (1783–1868), nejvyšší purkrabí Království českého. Velký prostor byl dán prezentaci přístrojů a pokusů, elektřině a magnetismu a astronomii.

O dva roky později Smetana informoval krátkou zprávou o mimořádně vzácné události. Ve sklenících Kašpara hraběte Šternberka v Březině vykvetla agave (*agave foetida*) zasazená před osmadvaceti lety.⁶⁴

Astronomie

Roku 1837 vydal Smetana učebnici *Základové Hwězdoslowj, čili Astronomie* [20]. Nepočítáme-li drobnou knížku Norberta Waňka (1782–1835) nazvanou *Obráz Gasných nebes s krátkým popsáním nebeských těles, čili, Krátké poučení o Hwězdách a gegích běhu*,⁶⁵ která je téměř doslovným překladem malé brožurky *Gemeinfassliche Anleitung zur leichten Kenntniss des gestirnten Himmels* Johanna Baptista Bartaka, je to první česky psaná kniha věnovaná astronomii. Určena byla vážnějším zájemcům, zejména mládeži. Smetana ji uvedl těmito slovy:

Nenjť owšem hwězdoslowj romantická powjodka, genž se gako sladká lahůdka rozplyne na gazyku čtenářowě; gestiť to ořech s twrdau skořepkau matematickau, gižto wšak zdrawé zuby čtenářstwa vlastenského snadno rozlausknuu a gádro chuti neočekáwaně přjgemné naleznau. . .

A což djm teprw o užitku mrawném wznešené wědy této? Když pauhý giž pohled na oblohu hwězdnatau city zbožné w nezkaleném srdci budjwá, city neskončené ucty a radostné důwěry ku všemocnému Stwořiteli, genž wšepřjtomnost swau na nebi hwězdami gako na zemi kwjtkami obgewuge. . . ([20], s. 5, 6)⁶⁶

Největší pozornost věnoval Smetana sluneční soustavě (Slunce, planety, jejich měsíce, planety, komety, zatmění), stranou však nezůstaly ani hvězdy, dvojhvězdy, Mléčná dráha, mlhoviny a hvězdokupy. Čtenářům rovněž podal základní informace z tzv. astronomického zeměpisu, snažil se objasnit fyzikální zákonitosti (Keplerovy zákony, gravitační zákon), nevyhýbal se ani matematickým příkladům. Zasvěceně a podrobně informoval i o nových objevech a názorech z prvních desetiletí 19. století, čtenáře seznámil i s tzv. Laplaceovou kosmologickou hypotézou.⁶⁷

Smetana se při sepisování své knihy inspiroval zejména populárně naučnou knihou J. J. Littrowa *Die Wunder des Himmels*.⁶⁸ Dalšími jeho vzory byly Schubertovy a Bo-

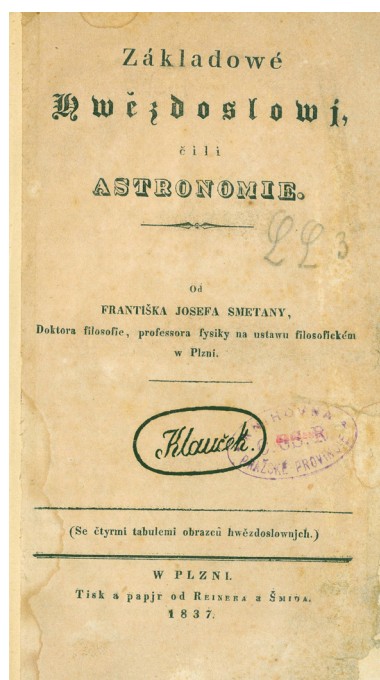
⁶⁴Květy 6 (1839), č. 46 z 14. 11., s. 368.

⁶⁵Wytiskáno u Tomáše Tábora, w Praze, 1836.

⁶⁶Citát uvádíme v originálním znění a v dobovém zápisu, aby měl čtenář možnost vidět, jak vypadal český odborný jazyk ve třicátých letech 19. století, tj. v čase pravopisných bojů.

⁶⁷Týká se vzniku sluneční soustavy. Autorem je francouzský matematik a astronom Pierre Simon Laplace (1749–1827). Někdy se hovoří o Kantově–Laplaceově teorii, protože základní ideu publikoval již roku 1755 německý filozof Immanuel Kant (1724–1804).

⁶⁸Joseph Johann von Littrow (1781–1840), rakouský astronom, byl od roku 1807 univerzitním profesorem astronomie v Krakově, od roku 1810 v Kazani, od roku 1819 ve Vídni. Sepsal třídílnou monografii o teoretické a praktické astronomii (Vídň, 1821 až 1827). Velmi známým a populárním jeho dílem je třísvazková kniha *Die Wunder des Himmels* (C. Hoffmann, Stuttgart, 1834, 1835, 1836), která vyšla v řadě vydání a po Littrowově smrti byla několikrát upravována a přepracována – 1886, 1897: Edmund Weiss (1837–1917), 1910: Paul Guthnick (1879–1947), 1939: Friedrich Becker (1900–1985).

Obr. 3. Titulní list Smetanova *Hvězdoslují* (archiv autorů)

deovy knihy.⁶⁹ Prokázal široké znalosti cizojazyčné literatury a je znát, že sledoval nové výsledky a objevy. Stál před těžkým úkolem, neboť musel vytvářet českou odbornou terminologii. Do jisté míry navazoval na starou českou literaturu 16. a 17. století, řadu termínů však vymýšlel sám. Ještě podléhal tehdejší snahám nalézat za každou cenu české termíny. Je pochopitelné, že některé se ujal, jiné ne. Pěkným příkladem tehdejších českých termínů jsou názvy šesti planet (*bludice*) sluneční soustavy – Dobropán (Merkur), Krasopan (Venuše), Smrtonoš (Mars), Kralomoc (Jupiter), Hlavoček (Saturn) a Nebeštanka (Uran). Planeta Neptun byla objevena roku 1846, Smetana ji tedy ve své knize z roku 1837 mít nemohl. Uvedl tam však čtyři planetky objevené počátkem 19. století: Žiwěna, Mudřena, Králowna, Čistěna (Ceres, Pallas, Juno, Vesta).

České názvy planet připomínal jen na okraj ještě František Josef Studnička (1836–1903) ve svých drobných knížkách *Stručný světovýpis* z roku 1862 a *O soustavě sluneční* z roku 1868; v letech 1882 a 1883 vydal třísvazkovou knihu *Všeobecný zeměpis*

⁶⁹Friedrich Theodor von Schubert (1758–1825), německý astronom a geograf, člen ruské akademie věd, ředitel petrohradské hvězdárny, vydal roku 1798 rozsáhlý spis o teoretické astronomii. Je autorem třídílné knihy *Populäre Astronomie* (1808 až 1810). Byl významným popularizátorem astronomie. Johann Elert Bode (1747–1826), německý astronom působící v Berlíně, založil roku 1776 astronomickou ročenku *Astronomisches Jahrbuch oder Ephemeriden für das Jahr...*, později vycházela pod názvem *Berliner astronomisches Jahrbuch*, jejíž vydávání do konce života připravoval. Velmi ceněná a oblíbená byla jeho kniha *Anleitung zur Kenntnis des gestirnten Himmels* (1768, 10. vydání 1844) i jeho velký hvězdný atlas *Uranographia sive astrorum descriptio* z roku 1801.

čili astronomická, mathematická a fysikální geografie, jehož prvním dílem je *Zeměpis hvězdářský*. Studnička v něm zpracoval řadu témat, o nichž dříve pojednal Smetana. „České“ názvy planet zde již nepoužil.

Úryvky ze Smetanovy učebnice astronomie se objevily v letech 1851 a 1872 ve dvou vydáních knihy *Malý výbor z veškeré literatury české* Františka Ladislava Čelakovského. Byly to články *Cesta nebeská*, *Mhlaviny*, *Koule hvězdná*, *Proměny hvězd*, *Tvoření hvězd*, *Velikost světa*. Úryvky ze Smetanova *Hvězdoslowj* jako vzory pro psaní odborného vzdělávacího textu použil Josef Jireček v knize *Anthologie z novočeské literatury*, která byla vydána pětkrát. Jednalo se o články *Cesta nebeska*, *Mhlaviny*, *Koule hvězdné*, *Tvoření hvězd*.

Roku 1843 Smetana zveřejnil v Kwětech krátkou zprávu *Z Plzně. Světlo zodiakální z gara 1843*. Vysvětlil, jak vzniká tzv. zodiakální světlo a uvedl, že tento úkaz je v tomto roce výraznější než v jiných letech.⁷⁰ V následujícím čísle časopisu přiznal, že se mýlíl, nejednalo se o zodiakální světlo, ale o ohon komety.⁷¹

V letech 1846 a 1848 Smetana publikoval rozsáhlou a velmi zasvěcenou recenzi *Alexandra z Humboldta Kosmos*.⁷² Týkala se prvních dvou dílů slavné pětidílné monografie německého přírodovědce Friedricha Heinricha Alexandra svobodného pána von Humboldta (1769–1859) nazvané *Kosmos – Entwurf einer physischen Weltbeschreibung*,⁷³ která sehrála důležitou roli v rozvoji astronomie a přírodních věd. Svoji recenzi Smetana prokázal, že pečlivě sleduje kvalitní nejnovější odbornou literaturu. Další díly pravděpodobně vzhledem k pokračující oční chorobě již recenzovat nemohl.

Jeden z posledních časopiseckých příspěvků zveřejnil roku 1859 pod názvem *Z čeho jsou komety?*⁷⁴ Inspirován byl Donatiho kometou, která byla mimořádně výrazným jevem podzimu roku 1858. Objevil ji v červnu roku 1858 italský astronom Giovanni Battista Donati (1826–1873), jedná se o neperiodickou kometu.

Fyzika

Roku 1842 vydal Smetana učebnici *Sjlozpyt čili fysika* [21]. Připsal ji Hanušovi Krakowskému hraběti z Kolowrat (Jan Nepomuk Karel, 1794–1872), českému vlastenci a filantropovi, který mimo jiné podporoval *Matici českou*. Smetana tak do jisté míry volně navázal na Sedláčkovu nedokončenou knihu *Základové přírodnictví aneb Fyziky a Matematiky potažené neboli smjssené* (1825, 1828).⁷⁵ Nesnažil se příliš o původnost svého textu, ale o to, aby učebnice byla po formální a jazykové stránce vydařená, aby byla čtivá a poutavá, a to se mu opravdu podařilo. Inspiroval se úspěšnými Baumgartnerovými učebnicemi.

⁷⁰Zodiakální (zvířetníkové) světlo vzniká rozptylem slunečního světla na částicích prachu a plynu. Bývá vidět na jarní večerní obloze a na podzimní ranní obloze jako slabý světelný kužel podél ekliptiky.

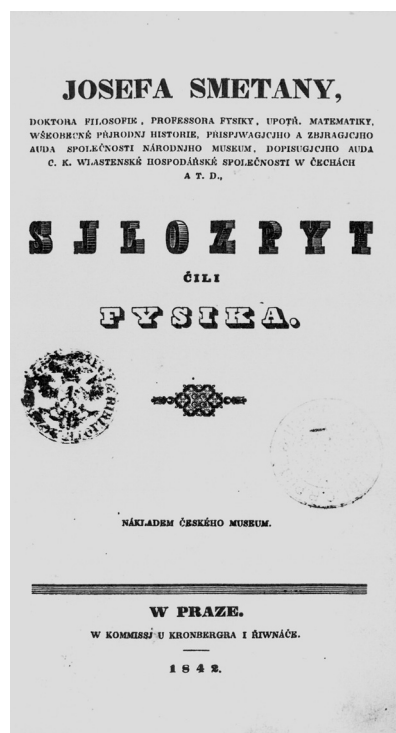
⁷¹Kwěty 10 (1843), č. 25 z 29. 3., s. 99–100, č. 26 z 1. 4., s. 104.

⁷²Časopis Českého museum 20 (1846), s. 300–312, s. 433–451, 22 (1848), díl I, svazek 2, s. 138–149, svazek 4, s. 353–365, svazek 5, s. 469–484.

⁷³Johann Georg Cotta, Stuttgart, 1845, 1847, 1850, 1858, 1862.

⁷⁴Živa. Časopis přírodnický 7 (1859), s. 192–193.

⁷⁵Upozornění na vydání Smetanovy učebnice fyziky a krátkou recenzi publikoval Fr. D. v časopisu Česká Wčela 8 (1841), č. 74 z 14. 9., s. 296 a 9 (1842), č. 49 z 21. 6., s. 195–196.

Obr. 4. Titulní list Smetanova *Sjlozpytu* (archiv autorů)

Andreas Baumgartner (1793–1865) působil od roku 1817 jako profesor fyziky v Olomouci, roku 1823 se stal profesorem vídeňské univerzity a roku 1851 předsedou Vídeňské akademie věd. Roku 1824 vydal třísvazkovou učebnici *Die Naturlehre nach ihrem gegenwärtigen Zustande mit Rücksicht auf mathematische Begründung*,⁷⁶ která se dočkala osmi vydání, a roku 1837 učebnici *Anfangsgründe der Naturlehre*,⁷⁷ která roku 1855 vyšla již po šesté. Maximálně se snažil o popularizaci vědy.

Smetanův *Sjlozpyt* [21] přehledně vysvětluje klasickou učební látku, která byla typická pro kvalitní učebnice první poloviny 19. století (statika, dynamika, mechanika, optika, teplo, elektřina, magnetismus, základy meteorologie). Neobsahuje však nic z astronomie, tu totiž Smetana zpracoval v učebnici *Hwězdoslowj* [20]. Smetana klade důraz na výklad základních fyzikálních jevů s využitím matematického aparátu, ukazuje užití pomůcek a přístrojů. Ty jsou zakresleny v obrazové příloze (10 tabulí vložených v knize). Smetanův *Sjlozpyt* má charakter vysokoškolského učebního textu určeného pro přípravu budoucích učitelů středních škol. Svou učebnicí Smetana navíc prokázal, že pečlivě sledoval vývoj fyziky, že byl informován o nových objevech a znal nové fyzikální teorie a přístroje.

⁷⁶Heubner, Wien, 1824.

⁷⁷Heubner, Wien, 1837.

Smetana stál při sepisování své učebnice před obtížným úkolem, musel položit základy české fyzikální terminologie. V rámci možností se s tímto úkolem úspěšně vyrovnal.

Vývoj českých učebnic fyziky, proměny a budování fyzikální terminologie v prvních šesti desetiletích 19. století přehledně zhodnotil plzeňský fyzik, pedagog a hudební kritik Antonín Špelda (1904–1989) v článku *První české učebnice fyziky*.⁷⁸

Daguerrotypie

Smetana při výuce fyziky a přírodovědy s oblibou předváděl názorné pokusy, k praktické aktivitě měl blízko. Není překvapivé, že v Plzni patřil mezi první, kteří experimentovali s daguerrotypií.

Daguerrotypie byla prvním, historicky úspěšným fotografickým procesem. Poprvé byla předvedena 7. ledna 1839 na zasedání pařížské akademie věd. Proces vynalezl Louis-Jacques-Mandé Daguerre (1787–1851) spolu s Nicéphore Niépce (1765–1833).

Základním médiem je hladká vysoce leštěná stříbrná deska nebo silně postříbřená měděná deska. Ta se vloží do skřínky nad nádobku s krystaly jódu. Působením jodových par se na desce vytvoří vrstvička jodidu stříbrného, která je citlivá na světlo. Fotograf takto připravenou desku musí potmě vložit do dřevěného pouzdra a zasunout ji do přístroje. Osvícení desky trvá v závislosti na intenzitě světla od několika minut až po hodiny; jodid stříbrný se redukuje v elementární stříbro. Exponovaná deska musí být přesunuta v temnotě do další skřínky, kde je vystavena působení par rtuti, které se stříbrem vytvoří amalgám mléčné barvy. Poté bylo nutno desku uložit do ustalovače (roztok thiosíranu sodného). Hotová daguerrotypie se musela opatrně osušit a okamžitě zasklít, aby vrstvička amalgámu nebyla zničena. Postup neumožňoval kopírování, každý obrázek byl originál. Metoda byla drahá, náročná a zdraví nebezpečná. Ve srovnání s fotografickým papírem je daguerrotypie neohebná a nepružná, pevná a těžká.⁷⁹

Nedochoval se žádný snímek, který by byl Smetanou signován. Je pravděpodobné, že je autorem dvou daguerrotypií svého bratrance Bedřicha. Jedna z nich vznikla roku 1843 – zachycuje Bedřicha jako gymnaziálního studenta. Dnes je ve sbírkách Českého muzea hudby v Praze.

Kamera i část vybavení, které Smetana používal, zůstaly dochovány. Plzeňský historik a muzeolog Ladislav Lábek (1882–1970) napsal:

V Plzni máme věrohodné zprávy, že se fotografií obíral známý buditel prof. František Smetana († 1861). V inventáři německého gymnasia zachoval se fotografický přístroj, Smetanovi připisovaný, který jest svou jednoduchou kon-

⁷⁸Viz s. 151–187 in *Sborník vyšší pedagogické školy v Plzni, Matematika a fyzika*, 1. svazek, SPN, Plzeň, 1958.

⁷⁹O vývoji daguerrotypie, prvních fotografech, přístrojích, zdokonalování procesu a prvních fotografiích atd. viz brožurka *Daguerrotypie. Nejstarší evropské fotografické záznamy* (2014), která je výsledkem mezinárodního projektu *Daguerrobase* (2012–2015, viz www.daguerreobase.org).

Připomeňme v této souvislosti *Kynžvartskou daguerrotypii*, na níž Daguerre zachytil svůj ateliér a s připsaným věnováním ji roku 1839 daroval Metternichovi.

Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Kyn%C5%BEvartsk%C3%A1_daguerrotypie, resp. titulní list výše zmíněné brožury.

stručí úctyhodnou památkou počátků fotografického umění. Sestává ze dvou dřevěných skříněk do sebe zapadajících, které možno libovolně roztáhnouti (náhrada za měch). V předu jest jednoduchý objektiv bez clonek, vzadu dva sklopné rámečky, z nichž jeden slouží ku zasazení desky a druhý jest opatřen zrcadlovou destičkou. Nepochybně jedná se tu o přístroj k hotovení daguerrotypií.⁸⁰

Lábek informoval i o výstavě starých fotografií, kterou pořádal Klub amatérských fotografů v Plzni roku 1924. Cenným exponátem měl být starý fotoaparát, který Smetana vlastnil kolem roku 1840.⁸¹

Smetanův fotografický přístroj je dnes součástí sbírek Národního technického muzea v Praze. Není jasné, zda si jej Smetana zakoupil nebo vyrobil. Výrobce totiž není znám. Vznikl kolem roku 1840, měl objektiv Petzvalova typu a obrazový formát byl $7,2 \times 8,1$ cm. Kvalitní fotografie tohoto přístroje s popisem je otištěna na s. 27 v brožurce *Daguerrotypie. Nejstarší evropské fotografické záznamy*.

Pozoruhodné je, že již roku 1842 Smetana objasnil podrobný popis daguerrotypie ve své učebnici *Sjlozpyt čili fyzika* [21]. V paragrafu *Temnice a svítlna kouzelná* objasnil fyzikální i chemickou podstatu principu fotografování, jeho popis je považován za první česky psaný odborný popis daguerrotypie.

Není jasné, jaké snímky Smetana pořizoval, zda se jednalo o portréty jeho přátel a kolegů, momentky ze života Plzně nebo přírodu. Snímky patrně vyvolával ve škole, tj. v kabinetu, nebo ve svém bytě. Fotografování tehdy nebylo snadnou záležitostí. Tomáš Bernhardt a Petr Mazný fotografický proces popsali následovně:

Již v padesátých letech 19. století se v Plzni objevují první fotografické ateliéry, masový rozvoj fotografie však brzdila řada omezení. Pořizovat snímky v plenéru bylo až do osmdesátých let velmi nekomfortní. Tehdy běžný tzv. mokrá kolidiový proces vyžadoval přípravu fotografické desky bezprostředně před expozicí. Následně musela být ještě za mokra vyvolána a ustálena. V praxi to znamenalo, že fotograf, který chtěl pořádit nějaký přírodní snímek, musel se na cestu vybavit přenosnou černou komorou a příslušnou zásobou chemikálií, které většinou nebyly příliš zdravé a některé byly i vysoce hořlavé. Negativ pak musel vyvolat přímo na místě, kde ho exponoval.⁸²

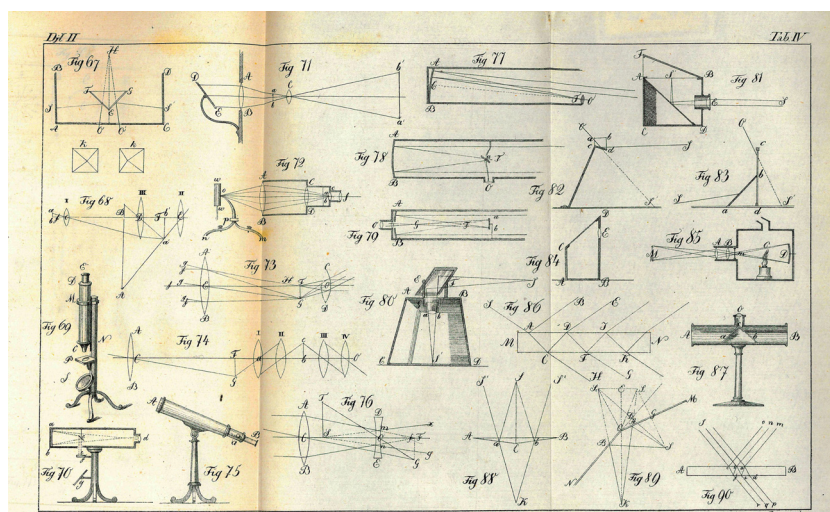
Suchý proces byl objeven až v osmdesátých letech 19. století – fotografické desky bylo možno připravit doma s předstihem a snímky vyvolat doma se zpožděním. Tak mohla začít „sériová“ výroba fotomateriálu.

Fotografování v době Smetanově byl nákladný a náročný koníček. První písemně doložený fotograf zahájil svou činnost v Plzni až roku 1855. Byl to Jacques François Edmond Paygnot, který přijel z Paříže. Původně maloval portréty, poté se začal věnovat novému a výnosnému podnikání – pořizování portrétních podobizen na stříbrných

⁸⁰L. Lábek: *Počátky a rozvoj fotografie v Plzni*, Plzeňsko 4 (1922), s. 11–13, 33–36, viz s. 12.

⁸¹*Z národopisného musea Plzeňska (V domě Gerlachovském)*, Věstník plzeňských museí, příloha Plzeňska, č. 10, listopad 1924, s. 2. O Smetanově zájmu o daguerrotypii viz též *První plzeňští fotografové*, s. 58–60 in [8], o Smetanovi s. 59.

⁸²T. Bernhardt, P. Mazný: *Plzeň na skleněných negativech*, Starý most, Plzeň, 2018, viz s. 3. Na stránce www.daguerreobase.org je možno najít kvalitní fotografii Smetanova fotografického přístroje (i. č. 19887c) a čtyř jeho dřevěných držáků na daguerrotypické desky (i. č. 19887b).

Obr. 5. Tabule IV ze Smetanova *Sjlozpytu* vztahující se k optice a optickým přístrojům (archiv autorů)

deskách i na papíru. Sliboval též pořízení snímků budov, pomníků, krajin, maleb, kreseb, šperků apod. Snímek na papíru stál neuvěřitelné 4 zlaté.⁸³

V šedesátých letech 19. století si plzeňští měšťané fotografii zamilovali, nechávali portrétovat sebe, své děti, své domy i umělecké předměty. Fotografie se staly oblíbenými suvenýry, pohledy na plzeňské památky bylo možno zakoupit v obchodě Ignáce Schiebla.

Učebnice pro nižší gymnasia a reálky

V červnu roku 1851 zřídilo ministerstvo kultu a vyučování zvláštní komisi, která měla shromáždit termíny z české odborné a vědecké literatury a připravit příruční slovník pro potřeby gymnázií a reálek. Komise začala pracovat ve složení František Ladislav Čelakovský, slavista a literární historik, profesor pražské univerzity, Václav Vladivoj Tomek, historik, profesor pražské univerzity, Karel Jaromír Erben (1811–1870), historik a archivář města Prahy, Karel Boleslav Štorch (1812–1868), spisovatel a publicista, redaktor několika časopisů, úředník státní účtárny a aktuár. Již v srpnu roku 1851 nahradil profesora Tomka ministerský úředník Josef Jireček, etnograf, literární historik, vydavatel staročeské literatury a politik. Komise nejprve vymezila disciplíny, které bude slovník zahrnovat, a posléze se obrátila na odborníky, kteří příslušné obory reprezentovali. Tak vznikl jistý okruh osob, kteří se na shromažďování termínů podíleli. Práce se aktivně účastnil i Josef František Smetana, který se s problémem české odborné terminologie potýkal v předchozích letech při sepisování svých učebnic astronomie a fyziky. Po smrti Čelakovského převzal řízení prací Pavel Josef Šafařík, slavista, filolog a historik, knihovník univerzitní knihovny. Kolektivní práce byla dokon-

⁸³Viz *První plzeňští fotografové* [8], s. 58–60.

čena roku 1853, kdy vyšel *Německo-český slovník vědeckého názvosloví: pro gymnasia a reálné školy*. Uveden je Šafaříkovou předmluvou.

V souvislosti s novou vzdělávací politikou (a na výzvu vlády) začali někteří čeští učitelé na počátku padesátých let sepsovat české středoškolské učebnice. Smetana byl jedním z prvních. Roku 1852 vydal učebnici *Počátkové silozpytu čili fyziky pro nižší gymnasia a reálky* [29]. V úvodu zdůraznil význam této disciplíny:

Silozpyt nejlépe budí ostrovtip, brousí rozum a zapuzuje předsudky a pověry, které vzniku blaha lidského nejvíce překážejí. ([29], s. 4)

Učebnice *Počátkové silozpytu* [29] prezentovala klasické partie fyziky (mechanika, optika, akustika, teplo, elektřina, magnetismus), neopomíjela ani základy nauky o Zemi a vesmíru. Podle dobových zvyklostí detailně vysvětlovala optiku a nauku o světle (vlnění éteru), značnou pozornost věnovala interferenci, ohybu, lommu, dvojlomu a polarizaci světla, pečlivě vyložila podstatu přístrojů (oko, mikroskopy, dalekohledy, fotografické pomůcky). V této tematice šla daleko nad rámec dnešní výuky fyziky na středních školách. Ve všech partiích kladla důraz na využití pomůcek, výklad byl doplněn pečlivým popisem přístrojů, jejich vlastností a využitím v praxi. Názorné obrázky byly připojeny na patřičných místech přímo v textu. Řada pomůcek a přístrojů Smetanou popsanych a vyobrazených v učebnici se dochovala v Národopisném muzeu v Plzni. Některé jsou ze sbírek plzeňského premonstrátského gymnázia, nelze však rozhodnout, zda s nimi Smetana experimentoval.⁸⁴

Smetanova učebnice není původní, opírá se o učební texty vídeňského profesora fyziky Andream von Baumgartnera. Je moderní svým obsahem i pojetím. Dokládá, že Smetana sledoval aktuální fyzikální výzkum a žádné podstatné objevy a teorie nepominul.

Zdůrazněme, že ve Smetanově učebnici z roku 1852 je již uvedena planeta Neptun (*Vodan*) objevená roku 1846, zmíněn je i výpočet Leverrierův, který k jejímu nalezení vedl. Rovněž jsou uvedena jména jedenácti dalších planetek (*Planetoiden*), které byly objeveny v letech 1845 až 1851. Tato nově nalezená vesmírná tělesa nemohla být uvedena v učebnici astronomie z roku 1837.

V roce 1852 vydal Smetana překlad učebnice Franze Močnika (1814–1892) nazvaný *Nauka o arithmetice pro nižší gymnasia. Oddíl druhý pro III. a IV. třídu* [9]. Rukopis jeho připravované učebnice přírodopisu již vydán nebyl.

Hodnocení Smetanových učebnic

František Josef Studnička (1836–1903), profesor matematiky Filozofické fakulty české univerzity v Praze, napsal roku 1876 v článku *O rozvoji naší literatury fyzikální za posledních padesát let* [32] tato slova:

Co však jemu [Sedláčkovi] nebylo osudem popřáno provésti, vykonal přítel a nástupce jeho Dr. Josef Smetana, muž podobně o vlast vůbec a literaturu českou

⁸⁴O Smetanově učebnici [29] a některých přístrojích dochovaných v Národopisném muzeu v Plzni viz P. Kratochvíl: *Električnost Josefa Františka Smetany* [10], s. 162–172.

jak o město Plzeň a její probuzení zasloužilý. Silozpyt čili Fysika, kterou nákladem Matice České r. 1842 vydal, jeví zřejmě pokrok, jaký nejen věda tato, nýbrž i česká terminologie a fraseologie učinila.

Nebylo dříve tvrzeno, že Sedláčkovy nové názvy byly vesměs šťastně složeny, ba Šafařík, který si tak liboval v měřictví jeho, praví v dopise ku Kollárovi ze dne 15. června 1825: „Sedláčkova fysika se mi méně líbí nežli jeho matematika“; . . . Tím více sluší tudíž obdivovati se dovednosti Smetanově, která podala i z názvosloví tolik správného a vhodného, že od té doby hlavní ráz jeho zůstal nezměněn. Konečně sluší ještě vytknouti, že i sloh Smetanův byl daleko pružnější a uhlazenější, což snad přičísti sluší spisovatelství jeho dějpravnému. Sedláček vykládal přesně vědecky, jasně, stručně, byl i suchopárně; Smetana přihlížel vedlé povšechné důkladnosti i k libozvučnosti a plynosti slohu a položil mathematické důkazy pod čáru, aby vypravování své konkrétní nepřerušoval výklady abstraktními. Ze všeho tudíž patrno, že Smetana své úloze vyhověl výborně i co do obsahu i co do formy.

. . . fysika i Sedláčkova i Smetanova jen vzdělanějším třídám, zejména studujícím na středních a vysokých školách byla vesměs srozumitelná. . .

[Smetana] sepsal původní knihu „Počátkové silozpytu čili fysiky pro nižší gymnasia a reálky“. Tento spis vydařil se velmi dobře, takže musí se litovati, že mu pro předčasnou úmrtí spisovatele nebylo dopřáno v nových, dle času upravených se objeviti vydáních. . . ([32], s. 246–248)

Roku 1882 ocenil Sedláčkovy a Smetanovy učebnice matematiky, fyziky a astronomie profesor Martin Pokorný (1836–1900) v publikaci *Stručný nástin české práce vědecké v matematice, fysice i astronomii*, která byla vydána Jednotou českých matematiků *U příležitosti druhého sjezdu lékařův a přírodovědců českých v Praze* (Praha, 1882).

František Josef Studnička ocenil roku 1898 Sedláčkovy a Smetanovy učebnice i v *Památníku na oslavu padesátiletého panovnického jubilea jeho veličenstva císaře a krále Františka Josefa I.* [33] těmito slovy:

. . . vytknouti sluší mathematickou činnost českých řeholníků tepelských, professorů plzeňského gymnasia dra Josefa Sedláčka a nástupce jeho dra Josefa Smetany, kteříž v první polovici našeho století vzdělávající úhor českého písemnictví mathematického, fysikálního i astronomického, i první šťastné pokusy v příslušné tvorbě terminologické provedli. Dokladem toho jsou spisy v Praze vydané Základové měřictví čili geometrie (r. 1822), Základové přírodnictví aneb fysiky a matematiky potažené neboli smíšené (díl I r. 1825, díl II r. 1828), jimiž si trvalých zásluh zjednal Sedláček, a pak Základové hvězdářství čili astronomie (r. 1837), spis to i dnes cenný, a konečně Silozpyt čili fysika (r. 1842), jež vydal Smetana pro vzdělané kruhy české, a z nichž poslední v novém spracování po r. 1848 i pro střední školy byl upraven. ([33], s. 4)

Teprve obratnému Smetanovi podařilo se upravit formální stránku své fysikální učebnice tak vhodně, že stala se vzorem pro spisovatele pozdější. ([33], s. 24)

S plynoucím časem upadaly Sedláčkovy i Smetanovy knihy v zapomnění, zejména v Praze. Obsáhlá *Československá vlastivěda*, díl X *Osvěta* z roku 1931⁸⁵ v kapitole *Literatura matematická* (s. 408–415) Bohumila Bydžovského (1880–1969) sice poměrně obsáhle připomněla Stanislava Vydru a jeho učebnici *Počátkové Aritmetyky* (podobiznou i titulním listem), ale nezmínila žádnou Sedláčkovu učebnici. Kapitola *Literatura fyzikální* (408–432) od Jaroslava Šafránka (1890–1957), plzeňského rodáka, připomněla jak Sedláčkovu dvoudílnou učebnici fyziky, tak obě Smetanovy učebnice fyziky. V partii o astronomii však Smetanova astronomie chybí.⁸⁶

Smetanova básnická tvorba

Smetana skládal básně po celý život, zapisoval si je (kromě oslavných ód) do sešitků poeticky nadepsaných *Pomněnky*. Některé jsou výrazně citově zabarvené, týkají se zejména smutných událostí, které Smetanu zasáhly. Reagoval jimi na úmrtí přátel, vyrovnával se s postupným slábnutím zraku, později se slepotou. V jeho básních se odráží zklamání z politického vývoje po roce 1848 a sílí tlak Bachova absolutismu. Mnohé básně jsou ostře kritické a antiklerikální, zesměšňují panovníka, církve, státní aparát, policii i politiku. Smetana kritizoval poměry ve státě (rakouský absolutismus, poněmčování, militarismus, byrokracie), kritizoval poměry v církvi (klerikalismus, konkordát, pokrytectví). Mnohé jeho básně, v nichž postupně přibývala ironie až sarkasmus, lze označit za politické satiry. Většina nemohla být za tehdejší politické situace zveřejněna.

Smetana své básně pravděpodobně při vhodných příležitostech recitoval nejbližším přátelům. Čteme-li je dnes, nedivíme se, že byl označen za buřiče a byl pod policejním dohledem. Překvapivé je, že i přesto mohl vyučovat, že nebyl odeslán do ústraní nějakého vzdáleného kláštera jako nepohodlný opat Reitenberger.

Několik básní přesto vyšlo za Smetanova života. Roku 1847 zveřejnil *Žalozpěv věrné Plzně nad hrobem Josefa Jungmanna*.⁸⁷ Básně *Hazardní hra* a *Hvězdář*, které vyšly roku 1857 v časopisu *Lumír*, měly být součástí jeho plánované sbírky *Dumky slepého pěvce*. Zdá se, že úspěšná operace pravého oka umožnila Smetanovi návrat k jeho dřívějším četným aktivitám, a proto sestavení sbírky básní odložil.⁸⁸

První knižní vydání Smetanových básní s názvem *Básně Josefa Františka Smetany* [30] z roku 1905 vzbudilo rozporuplné reakce. Některé recenze byly pozitivní, jiné negativní a ostře odsuzující Smetanův antiklerikalismus. Je s podivem, že ještě za Rakouska-Uherska byly do této sbírky zařazeny některé ostřejší politické básně. Menší výbor Smetanových básní vyšel roku 1919 v drobné knížce *Pomněnky* [31].

⁸⁵Deset základních svazků, doplňky a rejstřík vydala Masarykova akademie práce v letech 1929 až 1936.

⁸⁶Sedláčkovu učebnici geometrie nezmiňují ani *Dějiny exaktních věd v českých zemích* (Luboš Nový a kol.) z roku 1961.

⁸⁷Květy 14 (1847), č. 144 z 2. 12., s. 573.

⁸⁸Některé „nezávadné“ Smetanovy básně se sporadicky objevily v 60. a 70. letech v časopisech *Rodinná kronika* a *Radbuza*, v 80. a 90. letech 19. století vycházely v *Nových plzeňských novinách* a v *Beletristické příloze* k politickému týdeníku *Čas*, v novinách *Pilsner Reform*, v *Plzeňském obzoru* a *Národních listech*, a to zejména zásluhou novináře, politika a statistika Jaroslava Schiebala (1851–1933).

Smetanovou básnickou tvorbou se zabývali zejména Arne Novák (1880–1939), výtvarný a literární historik, který referoval o vydání knížky [30] v delší recenzi *Josef František Smetana: Básně* [12], knihovnice a literární historička Milada Suchá (1924–1975) v práci *Satirik Josef František Smetana* [36] a Jindřich Vodák (1867–1940), literární a divadelní kritik a překladatel, v článku *Karel Jaromír Erben a Josef František Smetana: kritika o básních Smetanových* [43].⁸⁹

Uvedme na závěr několik ukázek ze Smetanovy básnické tvorby, které dokumentují jeho všestranně kritické postoje, ukazují jeho schopnost ironie a sarkasmu. Mnohé jsou aktuální i v dnešní době.

V básni *Dva hroby*⁹⁰ z období 1852 až 1854, Smetana jízlivě komentuje, že hrob Josefa Vojtěcha Sedláčka na plzeňském Mikulášském hřbitově není vůbec označen. V jeho básni odpovídá hrobník na dotaz, kde je hrob Sedláčkův, těmito slovy (poslední dvě sloky):

*„Tamto dole odpočívá, / hrob jeho nic neznačí,
jenom tráva jej pokrývá, / pomník však ho netlačí;
křížek, co mu na hrob dali / jak křesťanu každému,
později mu zase vzali / a postavili jinému.“*

Báseň *Předlidská krása*⁹¹ začíná takto:

O jak krásná byla země, / pokud ještě lidské plémě / na ní nebylo; ...

Úryvek z básně *Teleologie*⁹² ze stejného období tvrdě a sarkasticky kritizuje masivní zotročování lidu a následnou bídu a odsuzuje válečné běsnění (poslední dvě sloky):

*Aby nasýtil se jeden, / tisícové hladovějí,
milliony pro jednoho / potí se a krvácejí.
Hlad a mor a bouře války / střídají se v divém letu
a to jest ten nejmoudřejší, / nejlepších všech možných světů.*

Báseň *Na Plzeňský Nový svátek* ([30], s. 25) ze stejné doby ironizuje oslavy tohoto svátku krátkým čtyřverším:

*Slavil Nový svátek zase, / střílel, troubil, bubnoval.
Nechme blba, vychloubá se, / že sám sobě facku dal.*

Smetana se v básních vypořádával i s politickou situací. Básně *Svoboda církve*, *Orel a sup*, *Svatý Petr*, resp. *Oprava* kritizovaly konkordát, báseň *Mamon* se otřela i o papeže. Ze Smetanových básní jsou zcela jasně a zřetelně vidět jeho názory. Mimo jiné je patrné, že on jako katolický kněz se velmi střízlivě díval na husitské hnutí.

⁸⁹Oznámení o vydání Smetanových básní a krátké recenze viz též *Plzeňské nezávislé listy* 7 (1905), č. 40 z 19. 5., s. 4, *Hlídky* 22 (1905), s. 652–653, *Hlas národa. Příloha Nedělní listy. Týdenní příloha pro zábavu a poučení* 19 (1905), č. 118 z 30. 4., s. 7, *Věstník českých profesorů* 12 (1905), č. 2, s. 188.

⁹⁰Viz [30], s. 39–40. Báseň vyšla poprvé tiskem v novinách *Pilsner Reform* 29 (1898), č. 17 z 23. 4., s. 1.

⁹¹Viz [30], s. 59–61. Báseň vyšla již roku 1867 v časopisu *Radbuza* 1 (1867), č. 4 z 12. 1., s. 1.

⁹²Viz [30], s. 40–42. *Teleologie* (*telos* – cíl, účel) představuje jednak filozofické zkoumání účelnosti s ohledem na cíl, jednak názor, že principem účelnosti se řídí příroda a veškeré lidské konání a jednání.

Jeho verše jsou tvrdě ironické, sarkastické, někdy až příliš. Následující úryvek z básně *Zásluha* ([30], s. 137–141) dokumentuje jeho pohled na absolutistický stát. Uvedeme jen dvě sloky:

*Svět stvořen jen pro mocnáře, / národy jim přídavek,
kdo má moc, má také právo, / účel světí prostředek.
Násilí kde nepostačí, / dovoleno klamati,
slib a přísaha nemůže / panovníky vázati.*

Pozitivní vztah Smetany, katolického kněze, k Janu Husovi jasně dokládá jeho dlouhá báseň *Loučení* z roku 1857, v níž je líčen fiktivní rozhovor Jana Husa a Štěpána Pálče v poslední noci Husova života.⁹³

V řadě dalších básní Smetana tvrdě a ironicky komentoval události, které doba přinášela (konstituce, konkordát, nesvoboda, germanizace atd.). Sarkasticky vyznívá počátek básně *Pařížský mír* ([30], s. 130–131) z roku 1856. Ukazuje, že si Smetana nedělal žádné iluze o smlouvách, dohodách a slíbech panovníků.

*Slavné Te Deum se zpívá, / mír v Paříži podepsán,
a jak obyčejně bývá, / věčně bude zachován.*

Nadčasová je myšlenka⁹⁴ obsažená v básni *Mamon* ([30], s. 52–53):

*Celým světem Mamon vládne, / jemu náš se klaní věk,
celou zeměkouli točí / průmysl a výdělek.*

Z básně *Nový rok 1856* uvedme jen dvě sloky ([30], s. 119–121):

*Pyšníci se budou pávi, zlobit krocani,
biskupové se nadýmat, vzdychat kaplani. . .
Na kostelích se vylíhne množství havranů,
bude hojnost katolíků, málo křesťanů.*

Krátká báseň *Udání* ([30], s. 123) zní takto:

*Knihu nejnebezpečnější, / svým kacírstvím nejhroznější
udám pánům biskupům,
by ji všudy zabavili, / spálili a ztratili:
slove: evangelium.*

⁹³Viz [30], s. 160–169. Báseň vyšla poprvé roku 1900 zásluhou J. Schiebla, viz Plzeňský obzor 9 (1900), č. 80 z 5. 7., s. 1–3. Roku 1901 byla otištěna v rozsáhlé knize J. Hejret: *Mistr Jan Hus. Posudkové o mučedlníku kostnickém od zrušení jezuitského řádu*, Nákladem Slovanského knihkupectví Jana Housera, Plzeň, 1901, viz s. 169–175.

⁹⁴Mezi *Citáty slavných osobností*, <https://citaty.net/autori/josef-frantisek-smetana>, je uvedeno toto Smetanovo čtyřverší.

Báseň *Co jest člověk?* ([30], s. 44–45) končí těmito verši:

*Člověk jesti mašina / k tomu pouze zřízená,
aby daně platila / a bodáky nosila.*

Smetanovy básně jsou velmi zajímavým svědectvím doby. Navíc nabízejí hluboký pohled do nitra Františka Josefa Smetany, katolického kněze řádu premonstrátů, profesora plzeňského filozofického ústavu a gymnázia a českého buditele.

Uzavřeme tento článek slovy Arne Nováka. Dobře vystihují osobnost Josefa Františka Smetany.

Není to jen osobitý a svérázný literát; nikoliv, mnohem více: ostře vyhraněná individualita, jež projevuje se stejně zajímavě v politice i v poesii, ve vědecké spekulaci i v aktuálním činu, v britké kritice současných poměrů i v stavbě názoru světového – a to vše za průvodní harmonie dokonalého charakteru.

... Tak kráčí tepelský praemonstrát a plzeňský professor, popularisující historik i vědecký astronom a fysik Josef František Smetana v bílém taláru řádu Norbertova neohroženě a pevně svou dobou, nedada se otřásti ani nedůvěrou duchovního svého představenstva, ani persekucí politické gendarmerie. ... celý zjev jeho připomíná onen zmužilý typ politického a náboženského liberalismu polovice století. ... ([12], s. 302–303, 307)

Poděkování. Článek byl podpořen grantem GAČR *Nedoceněná role plzeňských premonstrátů v matematice a přírodovědě* (registrační číslo 21-08835S).

L i t e r a t u r a

- [1] BEČVÁŘ, J., BEČVÁŘOVÁ, M.: *Plzeňští premonstráti a jejich role v rozvoji přírodních věd v první polovině 19. století*. PMFA 66 (2021), 173–192.
- [2] BEČVÁŘ, J., BEČVÁŘOVÁ, M.: *200 let české učebnice geometrie Josefa Vojtěcha Sedláčka*. PMFA 66 (2021), 238–265.
- [3] DVOŘÁČKOVÁ, B.: *J. F. Smetana. 1801–1861. Sviništiny*. Obecní úřad, Dolany, 2001.
- [4] FELIX, E.: *Literární Plzeň v obryse*. I. Od nejstarších dob až do konce XVIII. století, II. Od národního obrození k státní samostatnosti. Společnost pro národopis a ochranu památek za součinnosti Spolku přátel vědy a literatury české, Plzeň, 1930, 1933.
- [5] FELIX, E.: *Dva buditelé. Na paměť 100. výročí smrti Sedláčkovy a 75. výročí úmrtí Smetanova. XVIII. ročenka Národopisného musea Plzeňska*. Národopisné museum Plzeňska, Plzeň, 1936.
- [6] HEŘMAN, J.: *Vzpomínky z mých studentských let na školách plzeňských, část II*. Besedy „Českého denníku“ 1 (1912), Příloha č. 13 k č. 84 z 24. 3., 2.
- [7] HRUŠKA, M.: *Kniha pamětní král. Krajského města Plzně od roku 775 až 1870*. Tiskem a v komisi V. Steinhausera, 1883.
- [8] MAZNÝ, P., KRÁTKÝ, V.: *100 zajímavostí ze staré Plzně II*. Starý most, Plzeň 2007.
- [9] MOČNIK, F.: *Nauka o arithmetice pro nižší gymnasia. Oddíl druhý pro III. a IV. třídu*. Přeložil Dr. Frant. Smetana, professor na vyšším gymnasium v Plzni. Nákladem kněhkupectví J. G. Calve, B. Tempský, v Praze, 1852.
- [10] MORÁVKOVÁ, N., ŘEHÁČEK, K., JÍRA, J. (ed.): *Josef František Smetana a jeho doba*. Nakladatelství viaCentrum, Praha, 2019, 268 stran.

- [11] NAXERA, V.: *Z paměti starého studenta*. Ohlas od Nežárky 33 (1903), č. 25 z 20. 6., 247–248, č. 26 z 27. 6., 259–261, č. 27 ze 4. 7., 269–271, č. 28 z 11. 7., 279–281, č. 29 z 18. 7., 289–290.
- [12] NOVÁK, A.: *Josef František Smetana, Básně*. Listy filologické 32 (1905), 302–307.
- [13] PŘECECHTĚL, J. R.: *Československý Plutarch I, II*. Vydal Rupert Přecechtěl, 1872, 1875.
- [14] SEYDLER, K. V.: *Josef František Smetana*. Koleda. List belletristický 6 (1881), 69–71, 86–88, 104–107, 121–123, 138–140, 154–157.
- [15] SCHIEBL, J.: *Slovanská Lípa v Plzni a její působení*. In: J. Schiebl: *Ze staré Plzně*. Směs drobnějších obrázků, vážných i humoristických z minulosti města Plzně, díl III, Nákladem „Plzeňského obzoru“, Plzeň, 1910, 114–158.
- [16] SCHWARZ, F.: *Josefa Františka Smetany literární a vlastenecké působení*. (Slavnostní čtení, odbývané za příčinou odhalení Smetanova pomníku v Plzni ve velké zkušební síni obecného reálného gymnasia dne 12. listopadu 1874.) F. Schwarz, Plzeň, 1874.
- [17] SILOVSKÝ, L.: *100 zajímavostí ze života Plzeňanů za císaře pána*. Starý Most, Plzeň, 2020.
- [18] SMETANA, J. F.: *Obraz starého světa, to gest: Wšeobecná politická historie prwnjho wěku, od počátku společnosti lidské až ku pádu západnj rjše řjmské, djl I*. W knjžecj arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy Fetterlowe, wedenjm a nákladem Wáclawa Špinky, w Praze, 1834.
- [19] SMETANA, J. F.: *Zdali gest oswěta lidu obecného nebezpečná cjrkwí a státu?* Časopis pro katolické duchowenstwo 8 (1835), 247–260, 416–427.
- [20] SMETANA, J. F.: *Základové Hwězdoslowj, čili Astronomie*. Tisk a papjr od Reinera a Šmida, w Plzni, 1837. *Se čtyrmi tabulemi obrazců hwězdoslownjch*.
- [21] SMETANA, J. F.: *Sjlozpyt čili Fysika*. Nowočeská biblioteka, wydáwaná nákladem Českého museum, čjslo II. W kommissj u Kronbergra i Řiwnáče, w Praze, 1842.
- [22] SMETANA, J. F.: *Slowo o wychowáwánj mládeže české*. Časopis pro katolické duchowenstwo 16 (1843), 685–705.
- [23] SMETANA, J. F.: *Pomůcka k národopisné mappě králowství Českého*. Časopis Českého museum 17 (1843), 130–142.
- [24] SMETANA, J. F.: *Nowý swátek Plzeňskýj*. Časopis pro katolické duchowenstwo 19 (1846), 553–566.
- [25] SMETANA, J. F.: *Wšeobecný dějepis občanskýj*. Díl prwní. Starý swět. Nowočeská bibliotéka wydáwaná nákladem Českého museum, čislo VIII. Spisů musejních čislo XXV. W Praze, w kommissí u Kronbergra a Řiwnáče, 1846.
- [26] SMETANA, J. F.: *Wšeobecný dějepis občanskýj*. Díl druhý. Střední swět. Nowočeská bibliotéka wydáwaná nákladem Českého museum, čislo VIII. Spisů musejních čislo XXV. W Praze, w kommissí u Kronbergra a Řiwnáče, 1846.
- [27] SMETANA, J. F.: *Wšeobecný dějepis občanskýj*. Díl třetí. Nowý swět. Nowočeská bibliotéka wydáwaná nákladem Českého museum, čislo VIII. Spisů musejních čislo XXV. W Praze, w kommissí u Kronbergra a Řiwnáče, 1846.
- [28] SMETANA, J. F.: *Odpověď na úwahu mého wšeobecného občanského dějepisu w časopise pro katolické duchowenstwo swazku prwním r. 1848*. Časopis pro katolické duchowenstwo 21 (1848), č. 2, 145–154.

- [29] SMETANA, J. F.: *Počátkové silozpytu čili fysiky pro nižší gymnasia a reálky*. Nákladem kněhkupectví J. G. Calve, v Praze, 1852.
- [30] SMETANA, J. F.: *Básně Josefa Františka Smetany*. Spolek přátel literatury a umění v Plzni / Spolek přátel vědy a literatury české v Plzni, F. Šimáček, Praha, 1905.
- [31] SMETANA, J. F.: *Pomněnky. Výbor z básní Jos. Františka Smetany*. Knihy českého republikána, svazek 3. J. Svátek, Jihočeské lidové knihkupectví, České Budějovice, 1919. Editoval a krátký úvod sepsal František Šimek (1882–1974).
- [32] STUDNIČKA, F. J.: *O rozvoji naší literatury fysikální za posledních padesáte let*. Časopis pro pěstování matematiky a fysiky 5 (1876), 241–251, též in Časopis Musea království Českého 50 (1876), 35–46.
- [33] STUDNIČKA, F. J.: *Mathematika. Fysika s lučbou*. In: Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I., Česká Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, v Praze, 1898, 3–23, 24–35. Partii o chemii sepsal B. Raýman.
- [34] SUCHÁ, M.: *Plzeňské Klementinum (Historie jedné budovy)*. Minulostí Plzně a Plzeňska 3 (1960), 149–174.
- [35] SUCHÁ, M.: *Slovanská lípa v Plzni (Příspěvek k historii revolučních let 1848–1849)*. Minulostí západočeského kraje 2 (1963), 81–89.
- [36] SUCHÁ, M.: *Satirik Josef František Smetana. (Několik poznámek k básnickému dílu.)* Minulostí západočeského kraje 6 (1968), 112–118.
- [37] ŠŤASTNÝ, J.: *Literární činnost Josefa Františka Smetany. Přehled její na základě původních pramenů*. Listy filologické 30 (1903), č. 2, 213–223.
- [38] ŠŤASTNÝ, J.: *Josefa Františka Smetany korrespondence*. Hlídky 20 (1903), 201–204, 284–288, 380–385, 448–451, 527–530.
- [39] ŠŤASTNÝ, J.: *Ze života Josefa Františka Smetany: Smetanovo mládí, studia a příchod do Plzně: Smetana nástupcem Sedláčkovým v práci na roli národní: Vyučuje češtině na gymnasiu a zakládá průmyslovou školu: úryvek ze životopisu Smetanova určeného pro publikaci Smetanových prací*. I. Rok 1848. II. Ostatek. Věstník českých professorů 10 (1903) č. 3, 172–178, č. 4, 256–267, č. 5, 369–375.
- [40] ŠŤASTNÝ, J.: *Ze života Josefa Františka Smetany: léta slepoty a pronásledování: list ze životopisu určeného pro publikaci děl Smetanových*. Květy 25 (1903), 377–384.
- [41] ŠŤASTNÝ, J.: *Ze života Josefa Františka Smetany III, IV*. Věstník českých professorů 11 (1904), č. 1, 82–85, č. 2, 162–167.
- [42] ŠŤASTNÝ, J.: *Ze života Josefa Františka Smetany V*. Věstník českých professorů 12 (1905) s. 98–105.
- [43] VODÁK, J.: *Karel Jaromír Erben a František Josef Smetana: kritika o básních Smetanových*. Besedy Času 10 (1905), č. 17, 131–133.